

Velény

Ma a Péctől délnyugatra fekvő kis Velény nevű község mindössze két utcácskával rendelkezik. 1232 holdnyi területén az 1967 évi helységnévtár szerint¹ 66 házban 226 személy élt.

A falucska házai a Pécsi-víz völgyében, árterének peremén állanak, azon a szakaszon, hol a folyót a középkorban Körüsnek nevezték.²

Írásainkban a település 1262-ben tűnik fel először, azaz 718 évvel ezelőtti időben, mikor is Bagata (ma Bagota) határleírásában a Velénybe (in villa Welen) vezető utat említik.

Vizsgálódással azonban múltja ennél lényegesen korábbi időbe is visszavezethető. A történetkutatók hasznára ugyanis a honfoglalás századában, majd még a X-XI-ik században is virágkorát érte a magyarság azon szokása, hogy szállásföldjeit puszta személynévvel nevezte meg, s e névvel vette is ezt birtokba.

Minden valószínűség szerint Velény község neve is személynévi eredetű, így, ha rátalálunk a névadó személyére, egyúttal körülbelül meghatároztuk a település idejét is.

A név puszta személynévi eredetét vallja „Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára” című 1978-ban megjelent művében Kiss Lajos is³. Ő ugyanis így ír: „Velény ‘helység Baranya megyében’⁴ valószínűleg puszta személynévből alakult magyar névadással s az alapjául szolgáló személynév a szláv nyelvekből való... De nem hagyható figyelmen kívül az a feltevés sem, mely szerint Velény helységnév a szláv nyelvekben keletkezett.”

Kiss Lajos második feltevése, mint az az előadandókból kiviláglik, tartalmatlan, véleményének első tételét azonban némi módosítással el kell majd fogadnunk.

De lássuk, hogyan találhatnánk rá a foglалó ős személyére, miután Velényre és környéke vonatkozóan az említett XIII. századi oklevélnél korábbi időből származó írással nem rendelkezünk.

Hogy nyomra akadjunk, a környezet vizsgálatából kell kiindulnunk.

A Mecsek déli, verőfényes lejtőjének a Pécsi-víz lapályára nyíló, bővizű völgyeiben már a honfoglalás évtizedében megtelepültek és nevet hagytak magyar vezéreink.

Ezek közül Péctől keletre Szabolcs⁵ települt, ki Anonymus rangsorolásában a hét honfoglaló vezér között a másodiknak említett Előd fia.

Szabolcshoz egész közel, tőle délre, a Séd nevű víz forrásfejénél (Sédfő) a honfoglalás harcaiban jelentős érdemeket szerző Bogát⁶ (ma Bogád) talált szállást magának.

Péctől nyugatra egy jól védett völgy bő vize (Séd) 'Namo-fé' nevű forrásfejénél a vezérek rangsorában a hetediknek, azaz utolsónak említett 'herceg': Tühütüm⁷ telepedett le, egyben a magyar törzsszövetséghez utolsónak csatlakozott, de igen népes, türk nyelvű keszi törzs vezére is.

Szállásának mai emléke a Kővágóóttós falunév.

¹ Hnt. 683 1.

² Kewrus; 1262.ÁU.IX.105.

³ Akadémia kiadó 687 1.

⁴ 1262/1413: Welen

⁵ An:6:Zobolsu, azaz Szob-or-csu

⁶ An:39,41,53.

⁷ An: Tuhutum, azaz Tühütüm; Tíjt ó-török nyelven: Herceg

Vele egy időben, szinte karnyújtásnyi távolságban, mivel környezetétől tartott, földvár-
ral védett hegyfokon szállt meg Marót⁸, Anonymus szerint korábban Bihar várának ura, kinek
országa egy részét Tas társaságában éppen Szabolcs és Tühütüm foglalta el, majd Dunántúl
meghódítása után Ösbő és Velek serege Bihar várának ellenállását is megtörte⁹.

Ezután Marót békét kért Árpádtól s országát átadta, leányát, Hamzsát¹⁰ eljegyezte Ár-
pád legkisebb fiával Szaltával, ki ezután a bihari dukátus ura lett, míg Marót a magyar fejedel-
mi ház tagjaként most már elvesztett bihari uradalma kárpótlásaként Dunántúl számos szállás-
helyet kapott.

Ezek egyike Tóttós határában álló földvár, melyet a tóttósiek még ma is „Morut király
vára” néven ismernek¹¹.

Marót illetve leánya kíséretében érkeztek a környékre a „kozárok”¹², kik Anonymus
szerint Marót népe voltak¹³.

Az eddiginél sokkal körülményesebb a honfoglalás előtt is már ezer éve lakott, a kelták
rómaiak hunok, avarok által is megült s néhány kőépület maradványaival is jelzett ősi város , a
mai Pécs honfoglalók általi megszállásának rendjét felismerni.

Az nyilvánvaló, hogy Pécestől nyugatra jól védett, bővizű forrás völgyben elsőnek egy
Pot>Pat nevű (ma Patacs) főúr szállt meg, ugyanakkor közvetlenül Pécestől keletre a hallatlan
bővizű Tettye-forrás völgyében Potorlik ősi elnevezést találunk, melyet nyelvészeink ugyan a
keresztényből mohamedánná lett bosnyákok elnevezésével („potor”) hoznak kapcsolatba¹⁴, ám
a Tettye fennsíkján honfoglalás kori leletek kerültek elő s mivel a -lik -luk ótörök képző, én e
nevet Pot-or (Potur) szállásaként, azaz Árpád vezérkori, méltóságcímmel kapcsolt személyne-
vével foglalt szálláshelyként értékelem¹⁵.

Annál is inkább, mert az ehhez szorosan kapcsolódó Ralikány¹⁶ is ótörök elnevezésének
imponál¹⁷.

Az is nyilvánvaló, hogy a Patacs és Potorlik által közrefogott régi római romváros sem
maradhatott megszálló nélkül. Hisz bővizű forásaival, aránylag védett helyzetével igen alkal-
mas volt a településre.

S mivel Pat-or, a haderő vezére s ezzel a hatalom tényleges birtokosa nem ezt válasz-
totta szállásközpontul, a két oldalról védett római romvárosba, - hisz Budán a római romok
között is ő szállásolt - kizárólag a szakrális nagyfejedelem, Korszár -- Orszán szállásfoglalására
gondolhatunk.

Ne feledjük, hogy az itt kialakult város neve Pécs, a Budán is , valamint a szemben fek-
vő Pesten is van, illetve volt Bécsi-kapu, mely Bécsbe illetve Új-Bécsbe vezetett. Azonkívül
történetírásunk szerint Korszán foglalta el a Bécsi - medencét , melynek egyik római múlttal
rendelkező telephelyét mi magyarok még ma is Bécsnek hívunk.

Még tovább menve: Korszán atyja, Kund-ur két szálláshelyét is Kundurbécs-nek hívják
a középkorban.

⁸ An: Menümorut

⁹ An: 19-22,28,50-52

¹⁰ Kan-isza: ótörök nyelven az uralkodó, a fejedelem neje. L. Ankisza, Nemród felesége!

Kortárs 1979.12.1958 l.

Ank = király

¹¹ dr. Zsolt Zsigmond: Kővágótóttós földrajzi nevei. Marót és Tóttós

¹² ma Kis- és Nagykozár

¹³ An.11: „gentes, qui dicuntur Cozar”

¹⁴ l. Még Evlia Cselebi Sellyénél

¹⁵ l. Bővebben: dr. Zsolt Zsigmond: Árpád? Bar. M.-i LT. Kiadása, 1975.

¹⁶ tó, annak környéke, ősi városrész

¹⁷ balig = város, ill. Hal.L:Gabain:330 l.

S végül a Pécs közelében fekvő Váradot, hol Korszán földvára még ma is látható (ma Kósza-vár) szintén Pécs-váradjának nevezik. (Német ajkon: Pecsvár).

Korszán 901-ben bekövetkezett tragikus halála után¹⁸ a fejedelmi méltóságot elnyerő Pat, azaz most már Or-Pat, kit magyar ajkú nép Ar-Pat-di-rak becézett¹⁹ most már a Pécsi-víz bal partján, a Sormás nevű folyás által körülvett félszigeten is megtelepült, a Potorlik nevű szállásával szemben. Ez a szálláshely kiválóan alkalmas volt a Pécstől délre, a Drávához vezető ősi útvonal ellenőrzésére s ennek a feladatnak megfelelt, hogy az út túlsó, nyugati felén táborba szállt az „Árpád” vezette törzs, a megyer katonanép egy töredéke²⁰.

Ugyanakkor Tühütüm, a VII. vezér kíséretében ide érkezett törzsének egy töredéke s letelepült Megyeren túl a mai Keszü területén.

Egy iránt eredetű és nyelvű varsány (alán) törzstörődék, melyet Árpád türk nyelvű magyarjai oszlárnak neveztek, Árpádközséggel határos területen telepedett le. Ezek többségükben évszázadokon át ragaszkodtak mohamedán vallásukhoz s ezért a kereszténnyé lett magyarság szemléletében később pogányok voltak.

Így falujukát még ma is Pogány-nak nevezik. Bár e község határában a Varsány dűlő-név még ma is él s a vele határos árpádi földeket a németek ma is Uszlerinek nevezik.

Sajátos, hogy a törzs egy része letelepült a Pécsi-víz nyugati könyökénél is ott, ahol a Drávaig lenyúló ős-erdőségek középkori mezsgyéjénél ezt lehetővé tették. Az Okor partján, a mai Szentiván (Királyegyháza) határában²¹.

Valószínűleg a X. Század elején ült meg a Dráva felé vezető Magyut mentén Szalta is, Árpád legifjabb fia, kinek az álláshelye közelében, kissé délebbre ma Szalánta nevű község áll.

Ugyanezen időben települhetett Tar-Kács az idős Árpádfi, másodlagos szerepének megfelelően kissé távolabb, nyugatabbra, de még a Pécsi víz völgyében az Acsota nevű víz forrásfejénél, melynek eredeti neve a mai Kacsota falu nevéből visszakövetkeztetve eredetileg Kacs-ta lehetett.

Közvetlen szomszédságában a Tarcsa településnév a „Tar” - öröklődő - méltóságcímet őrzi.²²

Alkalmasint a két Varsány település népe egyrészt Tarkács dux, illetve Szalta, - ki házassága révén a „bihari dukátus ura” lett - kíséretében érkezett Baranyába.

A X. század közepétől a leszármazottak békés továbbtelepülésére került sor.

A személynévvel foglalt szállásokat természetesen az utódok, - rendszerint a legfiatalabb fiú - örökölték, de az ősök nevével már foglalt szállás neve ezzel nem módosult. Minden utód igyekezett tehát újabb forrásfő birtokbavételével nevet adva, saját nevének és életének is emléket állítani.

Így Tügütüm Tüttös nevű szállása mellett, talán Szöllősi, - hol palota nevű földrajzi név utalhat az egykori főúri udvarhelyre - bizonyára Harka, Tügütüm fia ütötte fel sátorfáját, ám személynévének emlékét mindez ideig nem sikerült még feltalálni²³.

Más a helyzet az unokák esetében.

Tügütüm Tüttös nevű szállásának peremén az Erdőelven is birtokos Gyila>Gyala Zumbur is megült egy-egy forrásfőt s az ehhez kapcsolódó területen nevet szerzett magának²⁴.

¹⁸ éppen a Bécsi-medencében ölték meg cselszövés után

¹⁹ Arpadi/An; 33: Arpadium

²⁰ Ma Nagyárpád és Megyeri legelő, Megyer, Megyeri-kertváros stb.

²¹ A varsány oszlopokra vonatkozóan l.: Györrfy: Tanulmányok.. 1959. 54-59 l.

²² dr. Zsolt Zsigmond: Királyegyháza földrajzi nevei. 1979 ...

²³ A Mecsek legújabb térképén ugyan szerepel a Harka földrajzi név, de ezt az őslakosok sohasem ismerték.

²⁴ Gyalán-kút, -csárda stb. 1318: Gylaan, de Baranya. D1. 40381 és Zombor-völgy

Harka, ki már a honfoglaló harcok idején felserdült fiú volt s résztvett atyja oldalán pl. a nyíri harcokban, nyilván már a X. század első harmadában megülte szálláshelyét, míg Gyala és Zombor a X. század középső harmadában szerzett magának szállásföldet Baranyában.

Gyalántól délre a középkorban Bülső²⁵, majd attól délre Bagata²⁶ nevű település volt.

Anonymus szerint Bogat fia Bülsü már Árpád vezérsege és honfoglaló harcai idején zászlóvivő volt a csatákban²⁷, majd Árpád halála és Szalta ifjúsága idején a hadsereg egyik „legdicsőbb” vezére, ki az Alemannia elleni hadjáratban fogságba esett s 913-ban az In (Hin) folyó mellett akasztófán fejezte be életét²⁸.

Ez a Bülsü semmiképp nem azonosítható a Kál fia Bulcsuval, ki, mint karcsa, - Tor-mással az Árpádházi herceggel - 950 táján járt követségben Konstantinosz bizánci császárnál.

Bagata Bülsü leszármazottjának nevét őrizheti. Előbbi a X. század második harmadában foglalhatott szállást magának a Pécsi-víz két partjára terjedő földön, míg atyja már a X. Század elején megülhette síkföldi birtokát.

Döntő esemény volt Pécs környékének, a Pécsi-víz medencéjének településtörténetében Árpád dédunokája, Taksony fia Gyeücsa 970 körül kötött házassága a Keszi törzs honfoglaló őse: Tügütüm dédunokájával, Gyala leányával Sarolttal.

Faisz és Taksony fejedelmek nem törekedtek a törzsek fölötti hegemonia megszerzésére s ezért nem szőtték át a Kárpát-medencét katonai, uralmi célú szállásföldek hálózatával.

Árpád és Szalta baranyai települését követően nem folytatódott az Árpádházi fejedelmek baranyai szállásfoglalása sem.

Egész másként fest azonban a helyzet Gyeücsa uralomra jutása idején.

A földrajzi nevek tanúsága szerint (Gyür-hegy = Gyeü-ur hegye) ő már dukátusa idején megszállt a felmenő rokona, Tar-Kács által már korábban birtokba vett Okor-kétparti földön s többhelyt másutt is Baranyában (Gyüd, Mozsgó-Gyüd stb.) s mindig a Tügütüm nemzetség szállásterületeinek tözsomszedságában.

Azaz tudatos volt a Saroltuval (a megyer törzs szerint: Nyest-ar) megkötendő házasságra való törekvés, kereste az alkalmat az Árpádok és Tétények leszármazottjainak szorosabb kapcsolatára, az érdekek egyeztetésére s a két nagy létszámú és gazdag nemzetség uradalmának egyesítésére.

Az azonos érdekek felismerését követte a mindkét fél által szorgalmazott házasság megkötése, a két nagy létszámú törzs, a megyer és keszi erejének a központi hatalom megeremtése céljából való egyesítése.

Ezután Gyeü akadálytalanul követhette atyját a fejedelmi székben s elindulhatott a nagyobb koncepciójú politika felépítése.

A Pécsi-víz völgyében a 980-as években Gyeü-ur szállásának peremén még az ifjú uralkodó pár elsőszülött gyermekének, Bajnak, becézve Bajknak (másként Vajknak) szállásföldje is kialakul. Ő a kereszttségben István nevet kapott, királyságot alapít, sőt az ország építő tevékenységét szentség hírével koronázza, kanonizálják s ezután szállásföldjét, (eddig Baja Szentlőrinc határában még ma is dülönév) Szentkirálynak nevezik.

Mindezeideig tehát kizárólag a magyarsággal együtt érkező honfoglaló népek ülték meg e Mecsek déli lejtőit s birtokolták a Pécsi-víz völgyét.

Gyeü uralkodása idején így festett a táj településképe: 1. sz. térkép.

A X-XI. század fordulóján azonban a magyarság társadalmát súlyos viharok rázták meg. Több olyan esemény is történik, ami Dunántúl, tehát Baranyában is a már egységesen kialakult magyar szállásrend képét megváltoztatja.

²⁵ ma Bicsérd; 1262: Bulchew, Györffy I. 285.

²⁶ ma Bagota; 1262: Bagatha, Gy. I.275,

²⁷ Tosu...et Bulsuu, filius Bogat eleuato uexillo in prima acie...pugnaturi uenire ceperunt. An.39

²⁸ An:55.

Gyeücsa fejedelemségének kezdetén a két hatalmas, nyugati és déli keresztény állam, a Német-római birodalom és a Bizánci császárság, házassággal is megpecsételt szövetségre lép.

Népünk vezetőiben elkerülhetetlenül merül fel a kérdés: az augsburgi csatában erősen megtépázott, megtizedelt haderejű, nem is egységesen gondolkodó, a központi vezetést nélkülöző magyarság fenntarthatja-e önállóságát a keresztény népek gyűrűjében, ha nem alkalmazkodik azok társadalmi rendjéhez s nem tér át a keresztény hitre?

E válságos időben a szövetkezett két nagy magyar nemzetség feje: Gyeücsa és Saroltu a nyugati államszervezési rend, a központosító törekvések és a kereszténység mellett dönt.

Gyeücsa tehát 972-ben elküldi követeit a huzamos itáliai tartózkodás után német földre hazatérő Ottó császárhoz, kivel a követek Sanct Gallenben találkoznak.

A császár szívesen fogadja a küldötteket s kérésükre már onnan Szent Gál monostorának szerzeteseit térítőül, kikkel együtt azonban világi elemek, katonáskodók is érkeznek hazánkba.

A térítés műve gyorsan halad, Pilgrim passauai püspök levelei szerint a „nemesebb” magyarok közül 2-3 év alatt mintegy ötezren megkeresztelkedtek, Gyeücsa pedig uralmi központjaiban, így két baranyai szállásföldjén is (mai Királyegyháza, illetve Mosgó határában Szentgál) a térítők patrónusa, Szent Gál tiszteletére templomokat épít²⁹.

Ám a térítés nem megy mindig erőszak nélkül!

Így amikor a fejedelem 997-ben lehunyja szemét a nemzet érzi, hogy most már volt fejedelme és Saroltu erőskezű uralma alól felszabadulhat, a lappangó elégedetlenség nyílt ellen-támadásba torkollik.

Gyeücsa ugyan számolt a magyar szokásjogon alapuló úgynevezett „seniorátusi” öröklési renddel is, melynek értelmében, akárcsak a patriarchális nagycsaládban is, a meghalt családfő helyére mindig a legidősebb, vezetésre alkalmas családtag áll s azt is tudta, hogy e szokásjog alapján „törvényszerűen” Koppányt illeti meg a fejedelmi szék, váratlan halála esetén.

Éppen ezért, hogy ennek elejét vegye, még életében a „Nagylegenda” szerint „azon időben, midőn fia István a gyermekkorból ifjúkorba serdült, összehívta Magyarország főembereit a második renddel – azaz a vitézekkel – együtt s közös tanácskozás után” Istvánt jelölte meg utódjául s e jelölés elfogadása a rendektől esküt is vett ki.

Ismerve Gyeücsa és neje kemény uralmát, ez eskü alól bizonyára a főemberek, így Koppány sem vonhatta ki magát³⁰.

Ám amikor Gyeücsa halála bizonyossá vált, „Koppány, a somogyi vezér” máris felmentve érezte magát esküje alól sőt, ki a krónikák szerint Tar Szürind fia (filius Calvi Zyrind) s ki Gyeücsa fejedelemsége idején a ducatum viselte³¹, most „István meg akarta ölni, annak uralmát saját hatalma alá hajtva vérfertőző házasságra kívánt lépni szent István anyjával.

Ugyancsak a krónikák szerint: „Koppány (Cupan) bátor és hatalmas” volt, azaz jelentős magyar haderővel is rendelkezett. Hogy céljait elérje, elsősorban Veszprémet vette ostrom alá, mivel ez időben Saroltu is ott tartózkodott.

Az életében is veszélyeztetett István nem tehetett mást, annak ellenére, hogy még ifjú volt (adolescens), a páncélos fegyverzetű kísérettel is rendelkező német vendégekhez is fordult támogatásért, majd összehívta főnemeseit, Szent Márton hitvalló segítségét is kérve, sereget gyűjtött s annak élére a német származású Vencellint (Vecellinum) állította fővezérként, saját testőrévé pedig Hont és Pázmány (Hun et Paznan) vezéreket tette meg, kik őt a csata előtt

²⁹ Györffy Gy.: István király és műve

³⁰ Györffy Gy.: i.m.114 l.

³¹ ducatum tenebat: Szentpéteri 313 l.

„német szokás szerint a Garam vizében” (in flumine Goron Teuonico more)³² karddal felövezték.

„Ezután az ellenség elébe ment” – írják a Krónikák. Koppány is felhagyott Veszprém ostromával s harcba bocsátkozott. „Minkét fél sokáig és bátran küzdött, de Szent István isteni segítséggel dicsőséges győzelmet aratott.”

A XIV. századi Krónikák szerint³³: „Ugyanebben a csatában Welinus comes (Vencellinus) megölte Koppány vezért (Cupan ducem), amiért a fejedelmi méltóságot viselő István bőségesen megjutalmazta”.

István király a Koppány elleni győztes háború megvívása után sem térhetett nyugovóra s nem foghatott zavartalanul országépítő tervei megvalósításához.

Terveit, országrendező elképzeléseit zavarták ugyanis a keleti országrészek nagy hatalmú tartományurai. Nevezetesen a Marostól délre eső területeken kiterjedt gazdasággal rendelkező Ajtony és az Erdélyben székelő Gyalá (Gyeula).

Bennünket – baranyai szempontból, baranyai vonatkozásai miatt – elsősorban Gyalá uralmával kapcsolatos események érdekelnek.

Ezekről a Krónikák a következőket írják: „Szent István, miután Istentől a királyi felség koronáját elnyerte, az akkor egész Erdélyország kormányzását kezében tartó Gyalá (Gyeula) nevezetű anyai nagybátyját ismételten megintette, mert sem Krisztus hitére nem tért, sem a magyarok háborgatásával nem hagyott fel. Ezért azután háborút indított ellene, mely győzelemmel végződött, s „Gyala” vezért feleségével és két gyermekével elfogva Magyarországra küldte és gazdag országát pedig egészen Magyarországhoz csatolta”

Hasonlóan ír ez eseményekről Anonymus is a XII-XIII-ik század fordulóján, csak hogy ő közli Tühütüm családfáját is.

Ezek szerint Tühütüm (Tuhutum) nemzette Harkát (Horcam), Harka nemzette Gyilát és Zombort (Zubor, Zumbor), Gyilának két lánya volt, egyiket Karoldunak (Caroldu), másikat Saroltunak hívták. Sarolt pedig a szent király István anyja volt.

Zombort (Zumbor) nemzette a kisebbik Gyalát (Geulam), Boja (Bua, Buua) és Boknya (Bucna) atyját. Az ő idejében vetette hatalma alá szent István király az Erdőntúli földet. Gyalát legyőzve Magyarországra hurcolta s élete végéig börtönben tartotta, mivel csak látszólag volt hívő s nem akart keresztény lenni, továbbá sokat ellenkezett a szent királlyal, Istvánnal, holott annak anyja családjából származott³⁴.

Ez utóbbi két közlésből településtörténeti szempontból az az érdekes, hogy István király kiket hozott Magyarországra. Mint láttuk, a Krónikák szerint Gyalát, feleségét és két gyermekét: Boját és Bohnyát.

Anonymus expepressis verbis csak Gyalát említi, de egy korábbi fejezetben³⁵ úgy mondja: Tühütüm ivadéka egészen szent István király idejéig birtokolta az Erdőntúli földet. De továbbra is birtokolta volna, ha a kisebbik Gyalá két fiával, Bojával, Boknyával együtt hajlandó lett volna a kereszténységre térni...

A továbbiakban érthetők közlés nélkül is: nem voltak hajlandók megtérni, tehát az atyát a két fiúval együtt hozatta Magyarországra s ők Erdőntúli birtokaikat is elvesztették.

Nem kell azonban azt hinnünk, hogy kárpótlásul Dunántúlon kaptak volna birtokokat – mint pl. Marót – hisz Tühütüm a honfoglalás éveiben nemcsak az Erdőntúli föld egy részének, hanem résztvevett a Marót elleni hadjáratban is, s Dunántúlon is jelentős területeket szerzett meg maga és nemzetsége számára.

³² SRH.189 1.

³³ SRH.313. 1.

³⁴ EtSZ.543-5; Jakubovich. Ma. Ny. XXIII., 69. o. 4. jz.

³⁵ 24. fejezet

Így birtokolt Budától délre a Duna parton (ma Tétény), a Bécsi medencében, Moson és Győr megyében (Tadten, Tétény, illetve Tét) Zala, Vas és Baranya megyében (mindhárom helyen Tüttös) stb.

A honfoglalás éveiben szerzett birtokok természetesen később a leszármazottak, nemzetségi tagok tulajdonába jutottak öröklés révén, így az Erdélyből kimozdított Boját, Boknyát volt hova száműzni, Dunántúlon is.

Azt már láttuk, hogy Baranyában a Mecsek déli lejtőjén, annak verőfényes völgyeiben Tühüt, annak unokája Gyila és Zombor nevével foglalt szállást magának, míg Harka atyja örökábe lépve, nem nevezett meg szállásföldet.

S íme most Zombor-völgye és Gyala(n)-kuta, Gyalan mezeje között feltűnik Boknya (Bakonya!) neve is egy rendkívül gazdag forrásvíz öblében. Ez a forrás is a Pécsi-víz völgyére folyik le s e szállásföld pontosan szemben van azzal a kies, vízben szintén gazdag, szálláshelyül igen alkalmas völgygel, mely délről, a mai Arányos határából nyílik a Pécsi-víz síkjára, s melyet még ma is Bojának neveznek.

Amikor tehát a Pécsi-víz e részén a személynévvel birtokbavett települések átlépik a víz déli partját, már 1002-t írunk.

S íme, közvetlenül Boja szállásföldjének nyílásában, ugyancsak a Pécsi-víz partjain feltűnik annak a Pázmánynak szállásfoglaló neve is, (puszta szn.) ki a Koppány elleni harcokban, s bizonyára az erdélyi akcióban is megbízhatóságáról, áldozotosságáról tett tanulságot, s ki így akár a renitenskedő rokonok szemmeltartásában is szerepet kaphatott.

Erre a szerepre egyébként már a Krónikáink is utalnak, amennyiben a 41. fejezetben ezt írják: „Gyeücsa vezér és fia Szent István sokakat jószántukból térítettek kereszténységre, másokat, némely lázadókat, bízva Hont és Pázmány grófok segítségével, a fegyver erejével. Azután őket szolgálataikért úgy Gyeücsa, mint fia kiterjedt örökséggel ajándékozta meg, mint ez ma is nyilvánvaló. Ők házasságok révén idővel a magyarok közé elegyedtek, ám az ő tanácsukra és segítségükkel került király a magyarok fölébe és gyalázatos szolgaságba taszítottak sok nemes magyart, főként azokat, kik Koppány vezérhez ragaszkodtak, illetve, kik a keresztséget és a keresztény hitet megvetették³⁶.

Így jutott Hont és nemzetsége a szállásváráról nevezett Hont vármegye jelentős területeinek birtokába, míg Pázmány az észak-keleti országrészekben, valamint Dunántúlon Győr, Komárom, Fejér, Baranya megyében jutott birtokokhoz³⁷, legalábbis a földrajzi nevekből erre lehet következtetni.

Annak ellenére, hogy igen későn említik okleveleink, jellegzetes elhelyezkedése révén hihető, hogy a mai Pázmány községecske őrzi István király testőrének ősbirtoklása emlékét³⁸.

E község neve ugyanis első említésekor: Paznan.

Boknya és Boja, mint szent István rokona bizonnyára nem jutott szolgaságra, de, hogy felügyelet alatt állottak, az valószínű, hisz atyjuk Anonymus szerint fogságot is szenvedett.

Sajnos később, úgy 40 év múlva ez a felügyelet odafajult, hogy Péter király idejében a két koros testvér Viszlával egyetemben – Buda és Devecser intrikája alapján – deresre huzatva, kínzások között fejezte be életét³⁹.

Nevezett Buda Boknya nyugati szomszédja lehetett, mert Bakonya nyugati szomszédja ma is Buda>Boda⁴⁰. Ez a Buda valószínűleg azonosítható azzal a személlyel, ki Gizella királynő tanácsosa volt s kinek fia Vazult megvakította. Szolgálataiért kaphatta éppen az exponált

³⁶ SRH.297 1.

³⁷ Kristó: Adatok..I.80 1.

³⁸ 1480: Pazman, 1542: Pazdány s ma i Pázdány Cs.II. 515 és Kristó, i.m.

³⁹ SRH.336 1.

⁴⁰ 1235: Liqui Buda; P.-i pk.lt.

helyen, Boja és Boknya, valamint Viszla (ma Viszla-völgy Arányos határában!) birtok teste tőszomszédságában szállásföldjét. Boda még 1235-ben is királyi udvarnokok földje!

S most teszem fel egész dolgozatom központi kérdését:

Kapott-e birtokot és szerepet Baranyában az a Vencellin-vecellin, ki Koppány elleni hadjárat fővezére volt, s ki a csatában – valószínűleg párharcban – Koppányt meg is ölte, s kit ezen tettéért István még fejedelem korában bőségesen megjutalmazott.

Győrffy György, s az ő véleménye alapján nyomozó Kristó Gyula – megkérdőjelezve – úgy véli⁴¹, hogy Vencellin emlékét a Közép-Tisza déli partján, a szabolcsi földvár közelében fekvő Vencsellő nevű település őrizheti.

Dr. Karácsonyi J. már korábban ezt is kétségbe vonja, holott az itt birtokos Gut-Keled nemzetség hagyományai már a középkorban, 1326-ban is ezt állítják⁴².

További Vencel, vagy Vencellin névvel foglalt szállásföldekre azonban nem tudnak rámutatni, sem mai, sem a történeti emlékeinkben felbukkanó településneveink alapján⁴³.

Ám az alig valószínűleg, hogy a királynak oly nagy szolgálatot tevő „német vendég” szemben a győztes király hálája egyetlen s a kormányzati központtól oly távol eső föld adományozásában merült ki.

S ez annál kevésbé valószínű, mert - láttuk -, a kisebb szerepű Hont és Pázmán igen jelentős birtokadományozásokban részesült.

Ezért állítsuk ismét magunk elé XIV. századi krónika szövegét s azt jól átgondolva, következtessük: Ott ugyanis a következőket olvassuk: „István...saját testőreivé Hont és Pázmány vezéreket, egész hadserege parancsnakova és vezéréve pedig Vencellint, a német nemzetségből származó vendéget tette meg.” S most szóról-szóra: „In eodem autem prelio Welinus comes interfecit Cupan ducem et largissimis beneficilis a Beato Stephano, - tunc duce -, remuneratus est.”

„Welinus comes.”= Velinus gróf.

Ha Welinusnak írt személy nevének nyilvánvalóan latinos -us végzetét elhagyjuk, előtünk áll annak a Velény, pár évtized előtt Velin-nek nevezett kis baranyai községnek neve, mely Pázdánytól, feltételezésünk szerint I. István király egykori testőreinek: Paznan-nak falujától délnyugatra, mintegy 6 km-re fekszik.

Rögtön itt jegyezzük meg, hogy a Fejér-megyei Pázmándtól délnyugatra, szintén 6 km-re Velence nevű község található.

Miután Vecellin, Vencellin neve csak egy ízben, a Képes Krónikában fordul ilyen rövidült alakban, más krónika másolatokban ugyanezen a helyen Wecellinus, Vecellinus, Ucelinus, Vencellinus, sőt Velirius szerepel⁴⁴, szemmel láthatóan a másolók is gondban voltak a navat illetően s a rövidült nevet ők is tollhibának vélték.

Ugyanebben e cipőben jár az 1973-ban író Kristó Gyula is, ki Kézai és a Krónikák hat adatát felsorolja (Wecellinus, Vecellinus, Vencelinus, Vencellinus, Vencillium)⁴⁵, de pont a lényegesre nem figyel fel, azt egyszerűen elmellőzi.

Ha azonban gondolunk arra, hogy a középkorban igen divatos volt, – különösen a keresztény és idegen nevek – személynevek rövidült, becézett alakjának használata s tömegesen adatolhatnók, hogy a hivatalos, – peres-iratok, kancelláriai oklevelek is ismételten és visszatérően becézett-, csonkult neveken említik a kor neves szereplőit, úgy igenis valószínűsíthetjük, hogy a „Welen” nem tollhiba, hanem a Vencellin-Vecellin névnek becézett, rövidült alakja.

⁴¹ Adatok: I.79.

⁴² Kar. II. 19. és VIII/5. 160.

⁴³ Kristó szerint bizonyításra vár még a Wense, Veczel és Veselény hn.-nek kapcsolata a Vencellin szn.-el /Kristó. u.o. 80 l./

⁴⁴ SRH.313 1

⁴⁵ Adatok I.79. 1.

Egyébként maga Kristó is felveti (I.h.), hogy már a XI. században⁴⁶ Vencellővel együtt előjövő Wense hn. nincs-e kapcsolatban a Vencellin személynévvel. Ez ugyanis alkalmasint a név egy másik becézett, csonkult alakja.

S ez a csonka név Baranyában is előjön : Wench-Vta néven ez is már a XI. században, 1058-ban szerepel⁴⁷ s igen fontos körülmény, hogy mindkét esetben a név Szabolcs közvetlen szomszédosa⁴⁸.

Döntőnek látom továbbiakban, hogy Vas vármegyében, hol a Vencellintől leszármazó Ják (Képes Krónikában: Iako) nemzettség igen kiterjedt birtokokkal rendelkezett a középkorban - azaz, ahol nyilvánvalóan ősbirtokos, - szintén van Velen⁴⁹, sőt Győr és Veszprém megyék határterületén, 1080-ban⁵⁰ ott, ahol a Gerence nevű víz Koppány felől lefolyva a Marcalba torlik, egy bizonyos „Welen” - nek már sírját (sepulchum Welen) emlegetik.

Az valószínű, hogy Vencellin már jóval 1067 előtt elhalt, hisz, ha a Vercsellő nevű birtok egykor az övé volt, annak a királyra kellett szállania, hogy Abanembeli Péter tőle megkaphassa, majd - mint saját birtokát -, rokonaira tovább hagyományozhassa.

Így Welen sírjáról 1086-ban már nyugodtan írhattak!

Krónikáink szerint Pázmán is, Vencellin is német vendég volt hazánkban. Ám nyelvészeink szerint nevük szláv eredetű. Krostó szerint is a Vencellin név végső forrása a 'koszorú + dicsőség' jelentésű szláv szó, mely névként korán elterjedt német nyelvterületen is. (i.h.) A szláv Venceslav -- német Wenzeslaus a magyarban rövidült Vencel alakban honosodott meg⁵¹.

Ebből a névből, ahogyan a Mohna-ból Monya, Kuhna-ból Konya, Bikse-ből Bicske, Mikse-ből Micske, Barakcsából Baracska, Bohnyából Bonyha keletkezhetett hangzóátdobással, úgy a Vencel-ből Velenc is képződhetett s így egyestekben - az egyébként számos helyen felbukkanó - Velence településnevünk, - különösen, ahol a települések időrendje ezt valószínűsíti, származtathatónak látszik a Vencellin szn. - ből.

A Fejér-megyei Velencéről már megemlékeztem. Ez írásainkban csak igen későn jelenik meg, de településföldrajzilag a hely népesülése már a XI. század elejére datálható. Hisz, mint írtam, a középkori Fertő -, ma Velencei tónak nevet adó település Pázmándtól fekszik délnyugatra A Zala megyei Vaspör határában fekvő, Koppány, Német-hegy, Merse földrajzi neveket is őrző Velence-ről Tésennel kapcsolatban kívánok megemlékezni.

Volt azonban Baranyában is több Velence nevű település.

Már 1015-ben, a pécsváradi alapítólevélben is szerepel egy Velente, melynek település-helye ismeretlen, de 1158-ban Berkesd és Liptód között sorolják elő⁵². Ám 1015-i határleírásában Sédő nevű határpont szerepel⁵³ s ilyen ma Baranyában csak Bogád (ahol a Wench-uta is előjön!) és Szt. Király határában ismerünk, mely viszont délről éppen Veelénnyel határos.

Az 1542 évi hadiadó jegyzékben is szerepel egy Velence⁵⁴, mely akárcsak Velény⁵⁵ ez időben a Pécsi Káptalan birtoka. Pontos település-helye ismeretlen, valahol Cserkúttól D-re a Pécsi-víz völgyében feküldhetett.

⁴⁶ 1067; ÁU.I.25.

⁴⁷ Gy.I.287

⁴⁸ H.VIII.1., 1068-at ír

⁴⁹ 1162: Welen, Szentp. 101 és 1374:P. Welyen, Za.II.18, ma Velem.

⁵⁰ ÁU. I. 32.

⁵¹ Kálmán B. A. nevek.. 34 l.

⁵² Gy.I. 406 l.

⁵³ Sedsefey, i.h.

⁵⁴ Bar. hti.,1972,32 l. Timár Gy. írása.

⁵⁵ ekkor Welyn, u.o. 40 l.

A török adóösszeírások szerint ennek ikerfaluja lehetett az a Velence, mely a Velény határán is átfolyó Pécsi-víz torkolata közelében a Dráva mellett feküdt, Tésenfalfától DK-res ismét csak Szabolcs, t.i. Drávaszabolcs szomszédságában⁵⁶. A defterek 1554-ben írják össze, de okleveleinkben már 1494-ben feltűnik⁵⁷, ma pedig még, mint dülőnév ismeretes.

További Velencét Venenche néven 1486-ban a Poboriak birtokai közt sorolnak fel, Baksa környékére lokalizálva⁵⁸ s így ismét csak Velény körzetében feküdt.

Krónikáink egy helyen azt is közlik, hogy Vencellinus fia Radi volt, Radi nemzette Miska-t, kinek fiai Koppány és Márton voltak⁵⁹.

Így az az elképzelés, hogy Vencsellő község neve Vencellin egykori birtoklásának emléke, igen alapos alátámasztást nyer, mert Vencsellő szomszédságában, tőle 13 illetve 18 km-re keletre Miska⁶⁰ és Rád is feltűnik, utóbbi ma is élő település Tiszahád névvel⁶¹.

Tovább menve, a Képes Krónika azt is közli, hogy Bajorországból, Wasserburgból származik Vencellin, s tőle a Ják⁶² nemzetség.

Azt nem állítják a Krónikák, hogy más nemzetség nem származik tőle, így bátran helyt adhatunk például a Gut-Keled nemzetség 1326 előtti időből származó azon hagyományának, mely szerint a nemzetség egyik őse a Kopány-ölő Vencellin volt s még ő kapta I. Istvántól a Pócs, Ábrány, Nyíregyháza, Bátor és Rakamaz birtokokat⁶³.

De voltak, kellett lenniük más eddig írásainkból ki nem mutatott - de Vencellinnel vérségi kapcsolatban álló, tőle leszármazó - nemzetségnek is, melyek a Ják nemnek nevet adó Jákó előtt élő ősöktől, vagy közvetlenül Venceltől származtak le, esetleg Rádi vagy Miska törzséből ágaztak le.

Ilyen eredetűnek tarthatjuk netán a Rád nemzetséget, a Szabolcs megyei Jákó nemzetséget s Vas megyében a Jákó nemzetséget s Vas megyében a Ják nemzetség birtokaival szorosan határos Nádasd nemzetséget, melynek okleveleinkben feltűnő első tagjai : Petenegy fiai Ladislaus (László), Varazlaus (Vrászló) és Venceslaus (Vencel) voltak⁶⁴. A XIII. században e nemzetség is annyira szétágazott már, hogy alapító őse legkésőbb a XII. század közepén élt már.

De térjünk vissza a Ják nemzetséghez. E nemzetség leszármazási rendjét dr. Karácsonyi János okleveles adataink alapján megbízhatóan tisztázta. A nemzetségtáblák vizsgálata során kiderül, hogy Vas megyében a XII - XIII század fordulóján három nagyobb tagban birtokos ágak ősei e századforduló táján éltek. S mivel a XIII. század elején a nemzetség már három fő- és legalább 15 alágra tagolódik, nyilvánvaló, hogy ez ágak közös őse, a nemzetségnek is nevet adó Ják (Jaak, Iako), legalább három generációval korábban, tehát kb. a XII. század leg- elején élt, azaz a Veléntől leszármazó dédunokák: Márton és Kopan (Cupan) idejében született s alkalmasint egyikük talán Márton fia lehetett.

Elsősorban azért kell az apátságban Mártonra gondolnunk, mert az ő neve a Ják nemzetség mindhárom főágában ismételtelen előfordul (2+3+1) s Kupan alkalmasint azonos azzal a főemberrel, ki előbb Szent László király udvari papja, utóbb püspök lett, majd 1099-ben

⁵⁶ Káldy-Nagy 84 1, 640 ks.

⁵⁷ Cs. II: 535.

⁵⁸ Cs. II. 535.

⁵⁹ Cupan et Martinus SRH.314 1.

⁶⁰ földr. név N. Halász határában: Kiss L. Régi Rétköz, 266 1,

⁶¹ 1337. v. Raad;A.III.374.

⁶² Iako, SRH.296 1.

⁶³ F. VIII./5, 160 utóbbi Szabolccsal határos

⁶⁴ Kar. II.385

Przemislnél Vörös-Oroszországban esett⁶⁵. Így neki leszármazói nincsenek, s talán ezért nem szerepel többé a Kupan név a családfán.

Vencellinnel és tőle leszármazó Ják nemzetséggel kapcsolatban két lényegre dolgot kell még megbeszelnünk, hogy további következtetéseinkhez kiinduló pontot találjunk.

Az egyik: a nemzetség személy és családnevei.

A másik: a nemzetség települései és településnevek.

Mint láttuk, Krónikáink szerint Vencellin Wasserburgból származó német, személyneve pedig szláv eredetű. Ezért feltehető, hogy anyja szláv nő, bizonyos – később Baranyával kapcsolatosan említendő adatok alapján feltehetően, lengyel nő volt.

Leszármazottai azonban nagyrészt magyar nevűek, sőt Vencellin dédunokája s a Ják nemzetség számos tagja magyar nevet visel. Györffy György ezek közül kiemeli az Ebed, Csuna, Miksa, Tapasz, Szabolcs, Uz neveket s részben ezekre, részben arra alapítva, hogy a nemzetség tagok közt a német nevek teljesen hiányoznak, továbbá, mivel a nemzetség oroszlanos címet használ, kétségbe vonja a magyar Krónikák állítását, tudniillik, hogy Ják nemzetség német származású volt s hogy Vencellintől származott le⁶⁶.

E nemzetségek azonban nem szolgáltatnak okot a magyar Krónikák újabb, azaz immár tetszés szerinti számú csorbítására, mert a magyar nevek előfordulása, a német nevek hiánya a magyar főnemesi családokba való beházasodás, asszimilálódás révén is tökéletesen érthető.

Egyébként ezt az asszimilációt már a Krónikák is szükségesnek tartották említeni. Közvetlenül Vencellin, valamint Hont és Pázmán nemzetségének tárgyalása után írják, hogy „úgy Gyeücsa vezér, mint fia őket bőségesen megajándékozta s ezek idők múltán házasságuk révén magyarok közé elegyedtek⁶⁷”.

Az oroszlanos címer használatára vonatkozóan is bizonyára kínálkozik más elfogadható magyarázat is.

Ám német eredet tudata még a XII. század végén is meg volt, úgy a Ják nemzetség egyes ágaiban, mint a környezetben, s e tudatot úgy a névadás, mint az oklevélkiállító hatóság is megörököltette.

Ugyanis, mikor a II. Géza király által a nemesek rendjébe emelt, s a szinte csupa ősmagyar nevű (Somus, Kupan, Etud, Hozug, Vatha, Petur, Ayanduk stb.) vasvári várjobbágy Zelusta nevű földjének egy részét a XII. század végén Cene fia Cene de genere Jaak⁶⁸ megveszi, attól kezdve az ő részét Német (Nemuth) Szelestének kezdik hívni a jobbágyságok közül kiemelt nemesek magyar Szelüsta-jával szemben⁶⁹.

De Vencellin leszármazóinak nevében, – szerintem már az első generációban –, Vencellin fia Radi esetében jelentkezik a magyar hatás. A Radi Kiss L. ellenkezőt állítása ellenére⁷⁰ magyar név.

Még pedig az 'úr' méltóság jelölő szavunk -di kicsinyítő képzős alakjából, az urodiból fejlődött, csonkult, becéző származék. Urodi - Oradi - Radi.

Valószínű, hogy a István király országrendezése során ez az Urodi lett az Urodi - Oradi - Arad vár és megyéje ispánja és egyben névadója is.

Mindehhez természetesen az kellett, hogy Urodi már Magyarországon születésű és magyaroknak születésűk.

Ez nagyon valószínű, hogy Vencellin a Koppány elleni harcok idején, mint hivatásos katona és folyamatosan fegyverben álló személy, még legény ember, azaz nőtlen volt.

⁶⁵ Kar. II.244-248.

⁶⁶ Györffy György A honfoglaló magyarok rendjéről; 217 l. 178 jz.

⁶⁷ SRH.297 l.

⁶⁸ H.III.91.

⁶⁹ 1247-9: Szelust: Urk.Burg 1:226; Zelusta,1296.H.I.91.

⁷⁰ l. Kiss L. Etim. Szót.:534 l.

Az is valószínű, hogy a király közvetlen környezetében élt, s I. István szorgalmazta, hogy fia, Urodi, azaz mai szóval kifejezve: Uracska 1000 körül született.

Így Arad megye szervezése idején, 1029-ben elég idős volt arra, hogy a megye és vár ispánja legyen⁷¹.

Természetesen, ha ez csak elképzelés lenne, nem sokat érne. Azonban a gondolatot támogatja, hogy az Aradi Prépostság II. Béla király korában András remete adománya révén a távoli Somogy megyében pont a Rád nemzetség birtokából kap részeket. Az adományozott birtok: Besen, (K)arádi és Rád.

Miért jutna pont a távoli Somogyban birtokhoz az Aradi Prépostság, ha nem lenne valami köze a Rád nem alapítójához, Uradihoz.

Még meglepőbb, hogy egy másik távoli vármegyében, Baranyában már 1077-ben feltűnik egy oklevélben Kémes birtok neve, mely a XII. században az Aradi Prépostság birtoka s egyúttal Rád határosa⁷². Ha nem is ismerjük az adományozás útját, alig hihető, hogy e tények véletlenek lennének.

Tovább vizsgálva Vencellin leszármazottjainak sorát, magyaros képzésnek tartom a második generációban szereplő Miska⁷³ nevét is. Ez lehet a latin Michael, m. Mihály becézett alakja is, s lehet a görög Nikolaosz („győzedelmes nép”) magyar Miklós becézett, rövidült Mikcs--Miks--Miksa--Miska hangzó átdobásos származéka is⁷⁴. S ez utóbbit valószínűsíti egyrészt az, hogy Ják nemzetség tagjai közt a Miklós, Mike név a leggyakrabban előforduló személynév, mindhárom főágban előjön, Karácsonyi János által összeállított nemzetségtáblán összesen tizennégyyszer⁷⁵.

Azon kívül Bel-Ják mellett fekszik Nick község, a Niczky család névadója, mely ugyan csak a Nikolaosz, német Nicklas becézett, rövidült alakjának imponál⁷⁶.

A Vencellint követő harmadik generációban szereplő⁷⁷ Koppány és Márton magyarságát azt hiszem nem kell bizonyítanom, hisz a Krónikákban szereplő 'Cupan' ősmagyar, pogány név, míg a Márton kereszténységünk korai századában a leggyakrabban használt nevek között szerepel s különösen érthető ennek viselete Vas megyében, hol szent Márton szülőhelyét tartják ősi tiszteletben.

A Ják nemzetség családfáján hat Márton szerepel, kik közül Iván fia Márton 'Nagy' előnevet kapott kortársaitól és alapította az országos hírű jáki monostort.

Azt azonban, hogy melyik ág őse volt Vencellin dédunokája Márton, nem tudjuk.

A Ják nemzetség személyneveinek vizsgálata alkalmával különösen figyelemre méltóak voltak azok, melyek jellegzetesek, illetve olyanok, melyek más nemzetségek nem, vagy nagyon ritkán, kivételesen viseltek.

Az ilyen jellegzetes nevek – úgy gondolom – némi lehetőséget kínálnak arra, – különösen, ha több, egybehangzó más adat is támogatja a feltevést – , hogy olyan esetekben, olyan vidékeken, helyeken is Vencellin, családja, leszármazói, vagy a Ják nemzetség egykori településére gondoljunk, ahol, vagy amikor okleveles adatokkal ezt megdönthetetlenül egyébként nem tudnók bizonyítani.

Ilyen jellegzetes név maga Venceslaus, Venzel, de különösen a speciálisan becézett Velenc, Velen, Vens, Vencs azután az Urodi, Orad, Radi, Rad, a Miska, Kopan, s maga a nemzetség-név Ják is. E név ugyan Jako, Jak alakban nem ritka, más nemzetségek személyne-

⁷¹ Márki S. Arad vm.59 1.

⁷² Gy.I.327,371.

⁷³ Mysca; SRH.314 1.

⁷⁴ Kálmán B.80 1.

⁷⁵ Kar. II. 245-249 1.

⁷⁶ Kis L.:464 1. névfejtése elfogadhatatlan!

⁷⁷ SRH.314 1.

vei között is szerepel, de a név előfordulása helyén, a kapcsolatok ismerete rendszerint tisztázza, hogy a Ják nemzetség valamely tagjáról van-e szó.

A nemzetségi táblán egyébként a Jakab nyolcszor, a becézett Ják személynév háromszor jön elő, így e név a második leggyakoribb név. A Ják a magyar Jakab, régi Jákob⁷⁸ személynévnek rövidülése, becéző alakja.

Jellegzetes nemzetségi neveknek kell még tartanom az

Abraham miután Baksa fiaként szerepel, 1293: Abraam fil mag.-i Boxa; H.VI.397;1294: Abraham fil Boxa, H.IV.87.

Artuna 1221: Artuna,H.VI.16;1279: Arthuna,H.IV.58.

Csénye vagy Csuna 1221:Chune,H.VI.16;1326:Cene f. Cene,H.III.91;1330.Nic.d-i Chyne,H.VI.108.

Ebed 1221: Ebed,H.VI.16;1290:Com.Jaak fil Ebed.ÁU.IX.537.

Kemény 1263-70.F.VIII/2,218;1290:Kemen fil. Kemen,ÁU.IX.537;1293-94:u.a., H.IV.85 és 87.

Kopasz 1314-26,1326: Kopaz, Za.I..195

Lőkös 1326:Leukus;Za.I..195

Mankucs 1345:Monkus;Za.L426.

Sebe 1289-1314.1240:Nic.fil.Sebe;ÁU.IX.537;1289:Sebe fil.Zobous,H.Okl.114;1290:Sebe fil Zobolch, ÁU.IX.537;1293-4:Sebe fil.Zabouch de Sitke, H.IV. 85-87.

Szabolcs 1271:Zobolch,H.Okl.61;1289:Zobous,H.Okl.114;1290:Sebe fil.Zobolch,ÁU.IX.537;1293-94:Zabouch de Sytke,H.IV:85-7.

Tapasz 1221:Tapachy de Ilbeu, H.VI.16;1290:ÁU.VI.71.

Terestyén 1249:Tristianus,H.IV.33;1294:Thone fil.tristani,H.IV.87.

Uz 1265:Wz,H.IV.42.

Zók 1288/94.Zoch.F.VII.2,263 és 1293:Nic.fil.Zoch,H.IV.85; és 1294: u.a,H.IV.87;1345:Nic.fil.Zooch de Ilbeu,Za.I.426.

neveket.

A következő feladat volna a Ják nemzetség településneveivel és településeivel foglalkozni.

Nyelvészeink, történészeink, régészeink körében már rég kialakult és elég általánosan elfogadott nézet, hogy magyar honfoglalók korábbi hazáikból magukkal hozott névadási gyakorlat szerint az általuk foglalt szállásföldeket a Kárpát medencébe érve is puszta személynévvel vették birtokba.

Hagyományos felfogás szerint ez a névadási forma csak a XIII. századig volt eleven⁷⁹.

Kristó Gyula azonban bőséges anyaggal igazolva figyelmeztet, hogy „puszta személynévből nemcsak az Árpádkorban keletkeztek helynevek, hanem a későbbi századokban is, sőt még ma is szerepet játszik ez a mód névadásunkban”.

„Hasonló problémát vet fel a -d képzős helynevek kronológiája is. A -d személy- és helységnévképzői szerepe (ugyan) ómagyar korban volt a legelevenebb, de ... a régi nevek analógiájára később is képeztek földrajzi neveket.”

Továbbá „valószínű ugyan, hogy az Árpád-korban élő -i nomen possessi képzővel ma nem alakulnak személynévből helynevek, de a nagy régiségre visszamenő ily földrajzi nevekből...alakult családnevek „, ma is lehetnek forrásai -i képzős település-neveknek.

⁷⁸1138/1329: Jacob:MNy.32:132

⁷⁹ Kristó: Adatok...1.3. 1. és Kniezsa I: Kelet Magyarország helynevei. M.Tört. tud. Int. Evk. 1943,111-343 1.

„ A XIII. században terjedt el az oly összetett földrajzi név, melynek előtagja szn., méltóság-, vagy népnév, második tagja lakóhely esetében -laka, -háza, -telke,-szállása, - ülése, -falva, a Dunántúlon sokszor -soka, olykor -népe.

Végső fokon azonban ez a névadási típus sem mozog kronológiájában szűk határok között.”⁸⁰

Eddig szól Kristó Gyula óvatosságra intő szava.

A Vas-megyei Ják nemzetség településnév anyagát tüzetesebben vizsgálva, azt kell látnunk, hogy a nemzetségtáblákon, családfákon szereplő , a XII.-XIII. század fordulóján, vagy a XIII.században élő családtagok vagy nem hagytak maguk után településnevet, vagy, ha hagytak, úgy azok a nevek már u.n. összetett földrajzi nevek kategóriájába tartoznak, melyben a személynév előtaghoz mindig kapcsolódik már a települést jelölő -laka, -háza, -telke, -falva stb. közszó.

Így pl.: a Ják nemzetség Rába balparti ágához tartozó Niczky család 1270-ben történő osztozkodásánál a Terestyénfalvi és Szentivánfalvi alágak kapják Jákfalva északi részét⁸¹ . Ennek megfelelően az ősi Ják kiterjedt területének⁸² É-i részén később Terestyénfalva és Szentivánfalva községek állanak.

S ebből következtethető, hogy pl. Terestyénfalvát az 1249-70 között oklevelekben szereplő Terestyén alapíthatta, ki egyébként aTerestyénfalvy család őse is.

Bel-Ják⁸³ ősi nagy határából szakadt ki később Sebefölde, illetve Sebeháza, azonkívül Bánkfalva területe is.

Sebefölde⁸⁴, illetve Sebeháza⁸⁵ bizonyára az okleveleinkben 1240 körül feltűnő Sebe, illetve az 1289-1314 között szereplő II. Sebe⁸⁶ telepítésével, illetve ottlakásával kapcsolatos név.

Bánkfalva⁸⁷ egy osztozkodáskor Ják fiainak jut 1327-ben. Mivel a nemzetség tagjai közt Bánk nevűt nem ismerünk, alkalmasint a báni méltóságot egykor viselő Csépán⁸⁸ birtokteste viselte később is e nevet.

Ugyancsak e birtoktesten alakult ki az okleveleinkben szereplő Tapaszfalva is⁸⁹, melynek benépesítője és névadója valószínűleg az 1221-ben szereplő⁹⁰, béljáki lakós Tapasz (Tapachy) nevéhez fűződik.

Baksa 1270 körül a Ják nemzetség Rába-jobbparti ágának, nyilván az ő telepítése az 1300-ban Baksafölde néven említett s az oldalági rokonok által örökölt, majd 1345-ben eladott terület⁹¹.

Hasonlóan 1345-ben került elénk okleveleinkben az egészen szokatlan nevű Mokus⁹², ki ekkor a Zala és Vas megye határán fekvő birtokai felől

⁸⁰ Kristó, i.m.: 4 1.

⁸¹ F, VII. 2,218

⁸² Terra Jak ,1278. ÁU. IX. 198

⁸³ 1289:P.Beelyaak, H. Okl. 114.

⁸⁴ Sopr. okl. I.143.

⁸⁵ 1447:Muz. llt.

⁸⁶ ÁU.IX.537.

⁸⁷ Kar. II.255.6.

⁸⁸ 1206-7: H. VI.13.

⁸⁹ 1447;Cs.II.802.

⁹⁰ H.VI.15.

⁹¹ Kar. II.261.

⁹² Za. I. 426

disponál, 1368-ban pedig a két megye határterületén, Vasban található Mokusháza nevű birtokról olvashatunk⁹³

Pósafalva ugyancsak 1465-ben szerepel Csánki adatai között⁹⁴, de településhelye alapján fel kell tételeznünk, hogy az okleveinkben 1218-22 között szereplő, jelentős szerepet betöltő Ják nembéli Pósa⁹⁵ nevéhez fűződik telepítése. (Ma Pósfalva!)

Valamelyik XIII. században élő Ják nembéli Mike lehetett névadója annak a Mikeházáknak is, mely 1447-ben jelenik csak meg írásainkban⁹⁶, de az egykor kiterjedt Ják nevű föld (terra Jaak) területén létesült s még a jelzett évben is a Ják nemzetség birtoka⁹⁷.

Nem lehet tehát vitás, a Ják nemzetség XII. század végén, illetve XIII. században élő tagjai vagy az öröklött, osztatlan, az ősök által már birtokbavett, személynévükkel megjelölt földön élnek, laknak és gazdálkodnak, vagy, ha osztózásra kerül sor, úgy az általuk megült részbirtokot már nem pusztán személynévvel veszik birtokba, hanem összetett névvel. E névadási forma tehát igenis jellemző a XII. század végén, XIII. századi településekre!

Ebből egyúttal az is következik, hogy a Bekény, Beled, Bogát, Bogyoszló, Bulcsa, Czák, Csém, Doroszló, Gencs, Herman, Hettye, Izsép, Ják, Káld, Kocs, Monkos, Merse, Paty, Rádósz, Töttös, Urai, Velege, Velén, Zatha típusú nevek névadói, – márcsak azért is, mert ezek az okleveles korban többnyire már, mint élők nem szerepelnek –, XII-XIII. század fordulójára előtte éltek.

Azok a személyek pedig, akik kettős, – különösen, ha egymástól távol, 40-60 km-re eső – téli-nyári szállásokkal rendelkeztek, feltétlenül még vagy a X. században, de legkésőbb a XI. század elején éltek, hisz ily távoli szálláspárok között, az országrendezés, a birtoktestek körülhatárolása után a közlekedés, a rendszeres szállásváltó legeltetés hovatovább lehetetlenné is vált.

Ezért a Czák – Csákány, Doroszló – Doroszló, Gencs – Gencs, Ják – Ják, Paty – Paty féle téli-nyári szállások igen régiek.

Nem óhajtom most ezek településtörténetét részletesen boncolgatni, de igen kíváncsi vagyok a kettős szállások élén a Velen személynévvel foglalt szállásfölddel foglalkozni, mely az Irottkő masszív, erdős hegycsoportja napsugaras keleti ölében, – nyugatról, északnyugatról kiválóan védett helyzetben – települt, s mely tipikus legeltető, makkoltató nyári szállás, s mely település szomszédja Czák, illetve a szláv személynévi eredetű Doroszló⁹⁸.

Az első kérdés, ami felötlik bennünk; ha ez a vízből völgy tényleg Venceslaus – Vencellin – Velen nyári szállása, hol van ennek ikertelepülése, téli szálláspárja? Mivel Czák és Doroszló téli szálláspárját, Csákányt⁹⁹ és Doroszlót¹⁰⁰ Körmentől délnyugatra a Rába parton találhatjuk (ma Csákánydoroszló), kezenfekvő volna Velen téli szállását is itt keresni. Azonban sem településnév, sem földrajzinév sem jelzi, hogy ez a neves téli szállás egykor itt települt volna.

⁹³ Cs. II. 773.

⁹⁴ Cs. II. 773.

⁹⁵ 1221: Posa, H.VI.16.

⁹⁶ Muz. llt.

⁹⁷ Cs. II. 776.

⁹⁸ 1279: Czák, F.V/2.593; 1374: P.Chaak, Za. II. 118; 1478: Czák, 1490: Chaak, Cs.II.743; Rohonc várához tartozott. – 1392: Dorozlow, D.I. D.I.7768; 1441 Dorozlo, H.VI.462; A Hunyadiak korában Köszeg vár tartozéka.

⁹⁹ 1248: T.Chacan, H.III.10; Cs.II.740, részben köznemeseké.

¹⁰⁰ 1471: Dorozlo; Cs. II.745, Nagy részben a Rumiaké

Egyebként, mivel településhelye révén a XI. század elejére tehető Doroszló itteni megülése, szláv személyneve alapján, fel szabad tételeznünk, hogy ugyanazon anyától származott, mint Vencellin, azaz, hogy a koppányölő hadvezér öccse lehetett.

Ő tehát pár évvel később ülte meg e vidéket, mint előnyösebb helyzetben szállásoló bátyja.

Másrészt láttuk már, hogy Vencellin Szabolcs megyei Vencsellő nevű szállásföldje, akár a baranyai vencs is, közvetlenül a már korábban települt 'Szabolcs' honfoglaló vezér szállás-szomszédja lett. Így egészen érthető, hogy a Szabolcsfi Csák itt az Irottkő lábainál szintén Velen mellett foglalt, de azt megelőzően.

Velen téli szállását kutatván, tovább szöve gondolatainkat, nem szabad felednünk, hogy I. István király édesanyja, Saroltu évén a Keszi törzsi birtokok ura is lett, így kézenfekvő, hogy hálára kötelezetten, diadalmas vezérének éppen a Keszi törzs által őrzött egyik fontos révjely közelében adott téli szállást.

Ennek felkutatásában útmutatónk lehet az ótörök eredetű és nevű (a Keszi törzs is ótörök nyelvű!) Gencsről elnevezett kettős szállás.

Gencs nyári szállása ugyanis Szombathelytől észak-nyugatra¹⁰¹, míg téli szállása közel Marcal torkolatához (Marcaltó!), e víz mellett található¹⁰².

Utóbbtól kissé északra Egyházas-, Várkesző, Keszi-vár nevű helyek közelében található az a közlekedés-politikai, harcászati szempontból igen jelentős hely, a Rába, Marcal és gerence vizek találkozásánál, hol harci sikerei és szolgálata révén a magyar főurak sorába emelkedett katona révhelyet és szállást foglalhatott magának. S ime 1086-ban, e folyók találkozásánál fekvő Pannivadi – később Ponyvád határában találjuk Velen sírját ('sepulchrum Velen'), mely egy határ leírásban, mint nevezetes határjel tűnik fel¹⁰³.

Azaz Velen-t ezen központi szálláshelyen temették el, mint ahog a honfoglalóknak, főuraknak hagyománya ezt megköveteli.

Meg kell emlékeznem a XI. század legelején született s annak első harmadában élő Vencellin-fi Radi-ról, kit, mint főurat, az ikerszállás ez időben szintén megilletett.

Úgy vélem, hogy nyári szállása a Sorok, Pinka és Rába közti őserdő ölén, annak egykori tisztásán települt, ott, ahol a mai Rádócz nevű (Egyházas-Rádóc, Pusztá-Rádóc, Rádócz-Újfalu) községek fekszenek, melyek 1238-ban olvasott Raduzt neve¹⁰⁴ a Rad szn. -ből -st képzővel magyar ajkon alakult ki (lásd: Baranyában: Enyezt), míg a mai Rádóc név szláv ajkon (Radovce-Rádóc = Rad-é), esetleg a vend-vidéki sok vas-óc végű településnév analógiájára képződött¹⁰⁵.

Milyen alapon hozom kapcsolatba Radócot a Vencel-fi 'Radi' településével?

A Ják nemzetség ősi Ják nevű földjével határos.

Az igen korán, még a XII. században felépült egyháza védőszentje Szt. György. Ő azonos a Ják nembéli „Nagy” Márton által Jákon épített Szt. György monostor védőszentjével.

1221-ben pedig megemlíti egy oklevélben, hogy a Szt. György egyházat 'valamikor' Rádóczinak nevezték.¹⁰⁶

¹⁰¹ 1288: Gench, H.VII.2o7;1392: Gench c. pred. Sebeteleky, DL.7768

¹⁰² 1268: Gench, Guench, H.I.38

¹⁰³ ÁU.I.32.

¹⁰⁴ ÁU. VII.63.

¹⁰⁵ Kiss L. a név értelmezésében nem foglal véglegesen állást, szerinte a hn. szláv eredetű - i.m.:199 1.

¹⁰⁶ 1221:Ecclesia S. Georgy condam de Radocz nominatum. H. VI. 14.

3. Radóc többnyire a Nádasd nemzetség birtoka, mely nemzetség egyik első, oklevélből ismert tagját Venceslausnak nevezik. Emiatt, valamint a két nemzetség birtokainak szoros szomszédsága miatt feltételezhető, hogy a Nádasd nemzetség is Vencellintől származott le.

Mint láttuk a Rad becézett, rövidült név, melynek alapja a magyar 'ur' méltóságcím, ennek kicsinyítő képzős, becézett alakja az Ura, illetve tovább képezve Urad.

Ebből nomen possessi képzővel alakult az Urodi, mely 1029-ben névadóvá vált Arad vár és váremegye esetében, míg az Urad becézve rövidített, csonkult alakja lett névadója a Raad-Rad nemzetség névnek, mely nemzetség első, ismert őse szintén magyar, pogány nevet viselt: Kund. (Chund.)¹⁰⁷

Az Ura névalak elvezet bennünket a Rába parti téli szálláshoz is, melynek neve -i nomen possessi képzővel alakult Urai-vá¹⁰⁸.

Akárcsak a nyári szállás, ez is határos a Ják nevű földdel (Beel-ják!) a Körüs vize mellett fekszik s határos a Rátka nevű dűlővel, mely a Rád magyar kicsinyítőképzős származéka¹⁰⁹.

Ugyancsak főuri ikerszállás a két Ják, melyek talán a XI. század végén nyerhették el nevüket. A Jakab nevű nemzetségalapító őse becézett, csonkult nevét viseli. Jakab alkalmassint Rádi fia lehetett.

A Rába parton elterülő föld¹¹⁰ volt a belső, téli szálláshely, ezért később Bel-Ják néven is szerepel¹¹¹

Ennek a földnek a közepén a türk nevű Körüs víz folyt keresztül.

A nyári szállás, a későbbi „monostor Ják” a Ják-erdőnek is nevezett hatalmas erdőségek peremén alakult ki, részben pedig valószínűleg irtásterületen.

A Ják nemzetség első osztozkodása pedig már 1200 előtt megtörtént, mert 1221-ben Mike nádor testvére, Iván a Rába balparti nemzetség-ág, főág őseit azon a címen elégíti ki Kőrüselő nevű falu területével¹¹², mert azok azt állították, hogy az első osztozkodáskor rövidséget szenvedtek¹¹³

Ez Iván fia, a század „Nagy”-nak titulált Márton azután máig emlékezetessé tette nevét azzal, hogy ő alapította a Jáki monostort és építeni kezdte a híres, romámstílusú jáki templomot.

További szállásokról most nem emlékezem meg.

Az eddig előadottak ismeretében vissza kellene most térnünk a baranyai Vencelin szállás település környezetének vizsgálatához.

Mielőtt ezt tennénk, részletesebb kommentár nélkül mutassunk be már települési analógiát.

*

A Fehér megyei Pázmánd-Velence településpárról már volt szó.

Lényegesnek tartom kihangsúlyozni: e településpár olyan terület központjában fekszik, hol az Árpádok legkorábban és legnagyobb súllyal építették ki vezető szerepüket, de birtoklásuk itt sem volt kizárólagos.

¹⁰⁷ Kiss L.: Uraj, Borsod m.i. m. 671 és 11a: Gömör m. IV.156 l. továbbá: Kar.III.1.

¹⁰⁸ 1221: Villa Uroy, H.VI.16.

¹⁰⁹ MO.Fn.T.II.Vas m, Jákfa: Rátka.

¹¹⁰ 1278 Terra Jak, ÁU.IX:198; 1279É Jaak iuta Rabam, H.IV.58.

¹¹¹ 1289: P. Beel-yak, H.OkI.114.

¹¹² 1221: keuruselv, H.VI.15.

¹¹³ Kar. II.253.

Árpád már vezér korában megszállt e területen (Pátka!), majd fejedelem korában Fehérvár fölött a „Vallis Arpad” lett szállásközpontja.

Őt fia Csolt (ma Csut község) követte fejedelmi szállásnak kiépítésével, majd I. István király Fehérvárt tette országa kormányzati központjává.

Jellemző, hogy Pázmán és Velence Fehérvártól, a Kajászó völgy felső harmadában fekvő Csuttól a Szabolcs szállásvárától kb. azonos távolságra fekszik.

Pázmándtól és Velencétől keletre, ugyancsak a Kajászó völgybe települt a varsány törzs népe. Labdas Wossyan in valle Kayssou. (Azoktól délre, Pettenden túl besenyők ültek meg¹¹⁴).

A Velencei hegység és a Vértes között két Berény helynév található.

Tipikus települési kép.

*

Arad megye: A megye területén az első vezéri szállás valószínűleg Csolt (=Szalta) névéhez fűződik, ki itt ugor nyelvű kíséretével a Maros völgyének szájában, ott, ahol a folyó a síkságra ér, foglalt szállást magának.

Erre valószínűleg már bihari dukátusa idején sor került, miután Marót lányával kötött házassága révén s nem harc útján jutott a táj birtokába.

Az Árpádok további birtoklása és továbbtelepülése azonban megszakítást szenvedett, mert a környék rövidesen ismét bolgár befolyás alá került, mely hatalom végül is Ajtony tartományúr szeparalista törekvéseiben találta meg kiszolgálóját.

Ezért e vidéken csak 1029 után kerülhetett sor a vármegye szervezésére, területének körülhatárolására, miután Szent István király vezére, Csanád Ajtonyt legyőzte.

A vármegye székhelye ezután Csolt egykori szálláshelye közelében épített földvár lett, ennek első ispánja pedig Vencellin fia Urad (-Rad) lett, kiről a vár és megye nevét = Urodi – Oradi – Arad is vette.

*

Az előadottak után egyre világosabb, melyek azok a törvényszerűségek, melyek Velény és leszármazói települését kísérik.

Így, amikor a Pest környéki ad szállásra bukkanunk, a következőkre leszünk figyelmesek:

Az Anonymusnál Nagy szigetnek nevezett Csepel szigetet nyugatról szegélyező Duna ág partján a honfoglalásban vezérkedő Tühütüm, a Keszi törzs vezére (ma Tétény) s a vele egy időben élő, Árpád-nembeli Szulta, ugor népe szerint Csult (itt Csut), a II. magyar fejedelem foglalt téli szállást magának. (Utóbbinak nyári szállása, mint láttuk a Kajászó völgyben volt.)

A Nagy sziget keleti ága mellett, az előbbi szállásföldről kissé délkeletre Csult fia Taksony, a IV. fejedelem ült meg, míg a Keszi törzs uraiból délkeleten Harka (Harkyan), majd Csepel-sziget déli végén annak fia Gyila – Gyala települt.

Őket követte Géza fejedelem neje, Gyala leánya: Saroltu (itt Sári), majd vele egy időben ült meg Zumbor fia, kisebbik s -- Gyala (itt Gyál), végül annak fia Bua (középkorban Buad).

Saroltot pedig követte fia István (ma Szentkirály) megtelepülése a Duna partján.

¹¹⁴ F.,A.-Besenyő.

S ennek a település-együttesnek központjában kapott szállásföldet Rád, Vencellin fia.(ma Alsó- és Felső Rada)

Hogy nemzetsége német lehetett, arra a közeli Némedi utal¹¹⁵, melynek 1578-ban Szt. Dénes egyháza van. (Zenth Gyenes) Ettől északnyugatra is van egy Szt. Dienes nevű település a Duna - parton, (az 1858-as osztrák katonai térkép szerint), majd valamivel délebbre Haraszti fekszik.

Tovább haladva, Taksonytól délre a varsány törzs¹¹⁶ szálláshelye található, végül Szentkirálytól délre Szt. Iván, Saroltu szállása szomszédságában Nagy- és Kis Besnyő majd ettől is délre Peczér (Felső-, Közép- és Alsó-Peczér) található.

Majd mikor visszatérünk a baranyai települési viszonyok taglalására, meglepődve látjuk már a települési kép azonosságát.

*

Somogy megye: Itt különösen két települési gócba kell figyelmet fordítanunk.

Egyik Somogyvár és közvetlen környéke. Ugyanis tudomásunk szerint a somogyvári Kupa-vár(földvár) volt Koppány somogyi dukátusa idején a később - jogos igazának tudatával - a hatalomra törő Tar Szürind-fi szállásközpontja.

Miután Koppány¹¹⁷ a kialakuló élet-halál harcban vereséget szenvedett s legyőzője Vencellin volt, alig elképzelhető, hogy István király pont itt, Koppány szállásközpontjában nem adott szállásföldet kedvelt seregvezérének.

Ám hiába tanulmányozzuk Somogyvár környékén a település- és földrajzi neveket, sem Velény, sem Vencellin nevére nem akadunk.

Itt van ellenben Somogyvártól északkeletre, közel a Balaton partjához Rád¹¹⁸, mely évszázadokon át a Vencellintől leszármazó Urad > Rad nemzetségének birtoka.

Korábban már írtam arról, hogy 1138-ban András veszprémi prépost itt és Karád, valamint Besen határában élő 38 libertinust ajándékozott az aradi vár („in Urodi”) Szt. Márton egyházának.

Az itt említett Besen, vagy a mai Fekete-Bézsény, vagy a Kőröshegy határában található Besenyő, mely mellett az elfolyó vizet szintén „Feketési”-nek hívják.

Természetesen nemcsak a besenyők, hanem a varsány törzs népe is megtelepült ott, ahol Vencellin és leszármazói szállását keressük. Településük emléke a mai Látrány község határában található Oszlár nevű dűlőnév, mely egyúttal annyit is jelent, hogy itt az emléküket megőrző környezet türk nyelvű volt. Erre utal egyébként a tőszomszédban lévő Boglár és Orda nevű település is!

Tar Szürind fia Koppány (a nép ajkán ma is csak Kupa!) vezér somogyi települése nem volt előzmény nélküli.

A Tard településnév, mely a tar méltóságjelölő szó -d képzős származéka, valamint a pusztasz. -ból álló Kács¹¹⁹ és Mács¹²⁰ településnév arra utal, hogy itt korábban Árpád idősebb fia Tar - Kács, majd annak unokája Tar - Mács is birtokolt egykor s mindketten valószínűleg éppen a tar méltóság e Árpádfi ágban öröklődő viselése révén jutottak itt szálláshelyükhöz.

¹¹⁵ 1277:Neweg

¹¹⁶ 1277 Wosyan

¹¹⁷ Kr.:Cupan

¹¹⁸ 1131-41: V. Rad,ÁU.I.55

¹¹⁹ ma Hács, de mellette és Kisberény határában is: Kócsi-gát!

¹²⁰ 1536 évi adólajstromban Maachy nevű falu, ma Mohácsi szőlő Lengyeltóti határában!

Őket követte Tar Szürind, majd annak fia Kupa is a „somogyi dukátusnak” nevezett méltóságban.

Somogyvártól északra Lengyeltóti nevű falu fekszik. Csánki Tóti-ról az első adatot 1331-ből hozza¹²¹, de -i nom. poss. -val képzett neve jóval korábbi települési időre mutat. A tóti Lengyel családról ugyanő 1438-ból hozza az első adatot¹²², ám a család is sokkal korábbi eredetű, hisz a „tótii Lengyel család Elenchusában” az első oklevél-kivonat 1256-ból van s abban Coaznya birtoklásáról van szó.

A Lengyel személy- és családnév, majd településnév, mint látni fogjuk, a baranyai Velény községgel kapcsolatban is jelentkezik.

Tóti határában fekszik egy Szentgyörgy nevű pusztája is. Somogy m. monográfiája szerint¹²³ Besenyő-Szentgyörgy 1409-ben¹²⁴ fordul elő először, templomát 1424-ben említik, ekkor Gordovai Fánics János hagyatéka.

Emlékezzünk arra, hogy a Vas megyei Ják nemzetség központi monostora, valamint a Radóczi templom védőszentje: Szent György.

S most térjünk rá, a Balatonfenék közelében fekvő másik települési góc vizsgálatára.

A középkorban a Kisbalaton és az ebbe a mocsárvilágba torkolló vízfolyások mintegy 60 km hosszan meggátolták Somogyból a Zala megyébe való átkelést. Csak Fenéknél volt egy átjáró, melynek birtoklása és védelme évezrede katonai települések létesítését tette indokolttá.

Az Árpádok sem feledkeztek meg az átkelő védelméről, már Csolt fejedelem megtelepült itt ugor népével¹²⁵, majd a besenyők¹²⁶ és varsányok katona népe is megtelepszik e végeken. Utóbbiakat tehát ismét türk nyelvű nép környezte. Talán épp a besenyők¹²⁷. Ugyanis oszlár néven szerepelnek.

A Keszi településnév jelenléte s Tühütüm vezette törzs népének ugyanitt történő megülését jelenti, kik az akkor, talán még a XI. század legelején magukkal hozott víz-nevükkel: Séd megnevezésükkel bizonyítják, hogy türk nép voltak¹²⁸.

Ahogy a Somogyvár környéki góctelepülésen, itt is előjön a Vencellintől leszármazó Ják nemzetség jellegzetes patrónus-neve Szentgyörgy község nevében¹²⁹.

Végül, fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy mindkét települési gócban a központban, ott, ahol a települési góc feladatának, történeti szerepének megfelelően legjelentősebb a hely, – Somogyvár körzetében a dukátust vár alján, emitt a Balatonfenékre vezető út szűkületében: Berény földrajzi név, település-név található.

Feltételezésem az, hogy e Berény települések helyén foglalt egykor szállást Vencellin > Velény, sőt maga e név Velény szállásfoglaló nevének módosult alakja.

Egy korábbi dolgozatomban¹³⁰ foglalkoztam a Berény helynevek kérdésével. Megállapításom: a név nem egy bizonyos törzstörődék településének emléke, hanem közszó eredetű; eredeti alakja: bel-ény s ez mai szóval belmajor jelentésű.

A belény szóban az előtag nem szorul magyarázatra, a második tag az en(g), eny, enyh = „széltől, esőtől védett hely, hol meg lehet húzódni”¹³¹. Ebből Enyed-vár, Enyezt baranyai község stb.

¹²¹ Cs. II. 652:Thoty

¹²² DL.13218

¹²³ 104 1.

¹²⁴ DL. 12800,Cs. II. 644

¹²⁵ 1416: V. nobilium de Cholca, Muz.11t;Cholta 1476- D1.17888

¹²⁶ T. Besenew, 1298:H.VII.268;P.Beseneu iuxta Balatinum, Cs II. 593 stb.

¹²⁷ 1416:Muz.11t. Ozlar

¹²⁸ 1190: V. Kezy. Ta. Bp. Mu. XVI. 56 1.

¹²⁹ Valent. de Scto Georgio;1303.A. I. 62.

¹³⁰ Tühütüm és nemzetsége Kézirat

¹³¹ TESz. 771 1.

A Belény-ből l > r változással lett Berény.

Mi támasztja ezt alá?

Berény helyneveink a Balaton partjainak meghosszabbított vonalában helyezkednek el zömmel. E Berény helyneveink általában XIV. század előttiek. Ezután az „ény” fogalmát az idegenből átvett 'major' szavunk vette át s a Berény - Belény helyett a szállások jelzésére a Bel-major divatja következett.

Bel-major földrajzi neveink 80%-a ismét a Balaton-partok vonalában fekszik.

A v > b változás földrajzi neveinkben gyakori. A környező sok Belény földrajzi-név hatására, analógia alapján a Velényt valószínűleg már igen korán Belény-nek is ejtették, ettől az alaktól azután a többi helynévvel párhuzamosan csak egy lépés a Belény Berény fejlődés.

Sajátos, hogy a baranyai Velény, valamint a balaton parti Berény beltelkén egyaránt Tanárok elnevezés szerepel.

Veszprém megye: A XI. század végén – mint említettem –, Győr- és Veszprém megye határán, közel ahhoz a helyhez, hol a Bakony mélyén eredő Gerence nevű víz a Marcalba torkollik, még fellelhető Velény sírja¹³².

Bizonyára köemlék jelölte e sírt, mert Pannivadi határleírásában jelként, sarokpontként szerepel 1086-ban.

Nem tárhattuk fel e sírt, így nem bizonyíthatjuk megdönthetetlenül, hogy az a „Welen”, kit itt eltemettek, a Koppányölő Vencellin volt.

Ám a Gerence víz középső folyásánál, ott, ahol ez a Bakony szűk völgyéből a nyílt terepre ér, Koppány nevű szállás található, melyet a bakonybéli monostor alapítólevele értelmében már 1037-ben Cuppan néven a monostornak adományozott I. István király¹³³.

1086-ban, midőn határát is leírják s I. László király birtoklását pecsétjével is megerősíti¹³⁴ Koppányt (Cupan) szintén elsőként sorolja fel József apát a birtokok között az általa írt oklevélben.

Annak ellenére, hogy mindkét oklevél hamisított és későbbi compialító, e Koppány nevű szállás nyilván igen régi s a béli monostor egyik első szerzeménye.

Felmerülhet a gondolat, elhelyezkedése révén nem lehetett-e ez egykor Vencellin dédunokája Koppány egykori szállása is, ki kb. a XI. század végén élhetett.

Nyilván nem. Ő valószínűleg azonosítható azzal a Koppánnyal, ki 1099-ben Vörös-Oroszországban elesett s ki előzőleg László király udvari papja, majd püspök volt s kb. 1065-1099 között élt.

Ekkor a fenti Koppány nevű szállás már régen a béli monostor birtoka. Ám nincs kizárva, hogy ennek a birtoktestnek neve, - mely Koppány halála után talán átmenetileg Vencellin, vagy családja birtokába is került - ösztönözte a nemzetséget a pogány eredetű magyar név használatára.

Ugyanakkor az I. István király, illetve a harcok idején még István fejedelem ellen felkelő Koppány itteni szállásolása mellett szól, hogy a szomszédban Csolt¹³⁵ és Tevel¹³⁶ szálláshe-lyek találhatók s mint tudjuk az Árpádfiak közül Tar-Kács, azaz a Tevel-ág viselte azt a Tar méltóságot (dukátust?, tarkán méltóságot?), melyet később Koppány atyja Tar Szürind is birtokolt.

Mivel a Koppányról nevezett szállás határleírásában Tühütréve, Tühüt-Séd nevű forrás, Tühüt kútja is szerepel, mely után a hadsereg útja (ad viam exercituum!) következik, nyilván-

¹³² sepulchrum Welen

¹³³ Fuxhoffer-Czinár: Monaster. I. 159

¹³⁴ ÁU. I. 31.

¹³⁵ ma Csót; 1488: Cholth, Cs. III. 226., Kiss L.: 1681.

¹³⁶ 1180 körül: Tuel, PRT. VIII. 269.

való, hogy itt egy fontos hadiút vonalában fekszik Koppány szállása is s a vele szomszédos Tühüt szállás is.

Mivel Tühüt a Keszi törzs vezére volt, fel kell tennünk, hogy Koppány is az e törzshöz tartozó birtoktesten szerzett szállásföldet magának és pedig ezért, mert ő maga is a Keszi törzs vezéri nemzetségének tagja és nem az Árpádok közül való, mint történészeink általában gondolják.

Csak így érthető a Krónikák azon megjegyzése is, hogy „vérfertőző” házasságra kívánt lépni Sarolttal¹³⁷. Ugyanis, ha az Árpádok nemzetségéhez tartozott volna, házassága lehetett volna keresztény szempontból érvénytelen, bűnös, de semmiképp se vérfertőző.

Így viszont azt kell hinnünk, hogy Saroltnak közeli rokona volt, ki valószínűleg a Géza és Sarolt házassága révén rokonságba került két nagy hatalmú nemzetség szerződése révén jutott a somogyi dukátus méltóságába.

Hogy a környéken Velény leszármazottjai is megültek, arra bizonyíték az Árpád-házi hercegek, Csolt és Tevel szállásától délre feltűnő Jákó nevű település, melynek neve 1351-ben Jakotelke¹³⁸ s így nyilván a XIII-XIV. század fordulóján népesedett.

Hogy az alapító Jákó (a Ják becézett alakja) a Ják nemzetség tagja lehetett, arra az mutat, hogy még a XVIII. században is a birtok egy része a Niczky család tart igényt¹³⁹.

Velény fia, Rádi szintén megszállt Veszprém megye határán.

Az ő települése is nagy valószínűséggel bizonyítható.

A Győr megyei Pázmándtól 18 km-re található Rád(i) szállásterülete, Szentmárton hegyéhez valamivel közelebb van.

Szentkirálytól¹⁴⁰ hét, Csatkától¹⁴¹, mely mellett Szent Kút van, ugyanilyen távolságra fekszik, míg Csátártól¹⁴² közel 10 km-re.

Szentkirály határa a kora középkorban királyi erdő, így aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy I. István birtokainak maradványa. Csát + ka és Csát + ar közvetlen egymás mellett, szent kúttal¹⁴³ csak úgy magyarázható, hogy e hely a rendkívüli hőstiszteletben részesülő Szalta egykori itteni megüleséig vezethető vissza.

Szinte törvényszerű tehát, hogy itt kapott szállásföldet a Koppány elleni harcban dalmaskodó Vencellin fia, Rad.

Településének neve ma Réde (birtoklást kifejező -e-hez hasonult előtag), de a középkorban Rada. S mivel a nyilván később népesült „Kys-Réde már 1262-ben Tothrada néven szerepel, Réde ennél feltétlenül korábbi település, még akkor is, ha csak 1392-ből van róla okleveles adatunk¹⁴⁴.

Ila Bálint is írja a Veszprém Megyei Helytörténeti Lexikonban: „A pusztá személynév koraközépkori megülesre vall”.

Ezt vallom én is, de már további véleményével nem értek egyet. Ugyanis ezt írja: „Az a tény (?), hogy a név szláv, nem jelenti sem azt, hogy az illető nemzetiségére az volt – bár valószínű –, még kevésbé, hogy a település első lakói azok voltak.”¹⁴⁵ Ugyanis a Rad név nem szláv!

...

¹³⁷ SHR.313 l.

¹³⁸ Cs. III.235.

¹³⁹ Ve. m.-i ht. lex.: 111 l.

¹⁴⁰ 1392: Zenthkyral; cs. III. 252.

¹⁴¹ 1357: Chatka oppidum; Cs. III. 225.

¹⁴² 1488: Chatar; u.o.

¹⁴³ l. Zala megyei Csátár is Szent kúttal, a másik monostorral, a baranyai Csátár is monostoros hely

¹⁴⁴ Nag Rede, Cs. III. 248.

¹⁴⁵ i.h.: 338 l.

A közvetlen közelben fekvő Bánk nyilván azonos funkciójú, mint a Vas megyei Bel-Ják (ma Jákfa) határában feltűnő Bánkháza¹⁴⁶.

A közelében fekvő Kát – Kált pusztá 1210-ben Katlu¹⁴⁷, 1340-ben Kathlw a.n. Bankfelde¹⁴⁸ 1395-ben mint Bánkháza szerepel¹⁴⁹, majd 1421-ben: Kathaza.

Rada – Réde-től nyugatra 5 km-re fekvő Varsány nevű település¹⁵⁰ szerepe ugyanaz, mint a baranyai Velénytől nyugatra fekvő Varsányé és a többi Velény nemzetségi szállásföld közelében feltűnő osztár-varsányé.

Meg kell végül emlékezni a Rádi fia Miska nevét hordozó Miske nevű Veszprém megyei településről¹⁵¹ mert ez is 4 km-re fekszik Csóta-tól, mely 1488-ban még Csoltha¹⁵² s 5 km-re található Padrag-tól mely 1109-ben Podrug, 1609-ben Patragh¹⁵³. Ettől 8 km-re pedig a Tarna-Torna déli forrásának feje Urkuta.

A többi földrajzi nevek egybevetésével alig marad fenn kétség, itt is Pat- uruh, a honfoglaló fejedelem népe, annak fia: Csolta (türk Szolta) szállásföldje szomszédságában Vencellin unokája: Miska kapott szálláshelyet.

Említsük még meg: Géza fejedelem által megszervezett szállásföldön, Szent Gál tisztelet alakult ki¹⁵⁴, mellette 1351-ben Zenthstphan fekszik¹⁵⁵ s ez ma is Szentgál külterületi lakott helye, mely Németi szomszédosa¹⁵⁶.

*

Szabolcs megye. A megyének nevet adó földvártól keletre Vencellin szállt meg. Tőle délkeletre Miksa, majd annak szomszédságában Rédi szálláshelyét tehetjük fel. Míg ezek keleti szomszédságában megyer törzs (Vasmegyer) települése található, s végül az elengedhetetlen Szolta vezér szomszédsága¹⁵⁷.

Szabolcstól keletre a már említett Wench, majd a varsányok türk környezetében élő „oszlár” törzsi települése következik.

A Vas, Győr, Fehér, Arad, Pest, Somogy, Veszprém, Szabolcs megyei Vencellin és a tőle leszármazók szállásaira való rövid kitekintés után térjünk most vissza Baranyába, s vizsgáljuk meg, találunk-e még arra valló adatokat, hogy Velény és közvetlen környéke megülésekor Vencellin nemzetsége, s az ő érdekkörébe tartozó népség települt a Pécsi víz völgyébe?

Mint láttuk, Krónikáink szerint Vencellin Bajorországból, (de Bauaria), Wasserburgból (Wazunburg) származó német¹⁵⁸.

Mivel személyneve, a Vencellin, a szláv eredetű Venceslav németes származéka, lehet, hogy anyai ágon ősei szlávok voltak. Erre némi támpontot nyújthat, hogy 1262-ben, midőn Bagotta (akkor Bagatha) határjárásáról értesülünk, a Velénnyel szomszédos tájon Lengyel

¹⁴⁶ Itt Bánk: 1488, Cs. III. 220.

¹⁴⁷ Cs. III. 238.

¹⁴⁸ u.o.

¹⁴⁹ Cs. III. 236.

¹⁵⁰ 1234/70.: Pr. Vosyan; Cs. III. 259.

¹⁵¹ 1402:Kymiske, a.n. Pothon - Cs. III. 242

¹⁵² Cs. III. 226.

¹⁵³ Cs.III.246.

¹⁵⁴ 1281:v.Sancti Galli: Cs. III.252.

¹⁵⁵ Cs.III.252.

¹⁵⁶ 1233: Német.Cs.III.243.-Ve.ht.lex:295 I: „A falu a Bakonyban a veszprémi kir. vadászok területén települt. Az itt lakó kondicionarusok jogállása..egyeztet Szentgál királyi népeivel.”

¹⁵⁷ Ma d.n., 1933: Zulta, Z.I. 412.

¹⁵⁸ de Alemania, hospitem Alemanum genere; SRH: 296 és 313 I.

személynév a birtokos nemesek között két ízben is előjön. Említik Lengyel fia Csépánt és egy ismeretlen nevű egyén Demeter, István és Lengyel (Lengel) nevű fiát.

Ez az ismétlődő személynév később településnévvé is érik, mert valószínűleg már az 1262 évi birtokelosztáskor kialakul a Lengyel birtok, mely Varjas és Bagota közt feküdt valahol, s 1474-ben Kyslengeld¹⁵⁹, 1511-ben Lengyel¹⁶⁰ néven szerepel. Az 1542 évi adólajstrom is ismeri¹⁶¹ Lengyel néven.

(Igaza van tehát itt is Kristó Gyulának, hogy pusztaszemélynévi eredetű településnév születik még a XIII. században is.)

A táj őslakossága azonban a honfoglalással érkező, zömében türk nyelvű magyar, s ezt első sorban a környék víznevei bizonyítják.

A víz két partjára terjedő Velény birtok közepét a Körös nevű víz hasítja. S ez víz és nem „patak”. 1262-ben „in aquam Kewrus” írnak¹⁶², 1330-ban „Fluium Keurus uizy”-t¹⁶³.

A 'körös' ótörök eredetű magyar szavunk¹⁶⁴.

A Vas megyei Bel-Ják kiterjedt földjét szintén a Körös nevű víz hasítja.

Mindkét szállásföldön kialakultak a víz nevével képzett településnevek is. Vas megyében: Körösöső nevű föld¹⁶⁵ és Körösmonostora¹⁶⁶.

Magyar nevük van a Körös mellékvizeink is. Így bal-parti vizek: az Arányosi-Síd, a Bojai-Séd, jobb-parti vizek: Cserkúti Síd, v. Zsid, Gyaláni-víz, Fenyősid, Namofé, vagy Fehérek-sídja, Bülcő (ma Bicsérdi-árok, de a víz forrásfeje még ma is Böcsőfé), vagy felső folyásánál Egészség-gát, illetve Szupor-gát, Sávori, Csucsai-gát, Zomborvölgyi-gát, Szentkirályi Sirfő-vize, Füzes, Acsota, mind, mind magyar nevű, a Séd, Sid nevű vizek pedig egyenes az ótörök anyanyelvű Keszti törzs népének megtelepedésére utalnak, mint erre már egy korábbi írásomban rámutattam¹⁶⁷.

Végül honfoglalás-kori török névadás eredménye a terület nyugati határfolyójának Okor neve is.

Ismétlem tehát: a környék népe a X. században türk, illetve részben ugor nyelvű honfoglaló magyar, azaz Vencellin és nemzetsége magyar köznép által lakott területet kapott ajándékba vitézségeért a hálás István királytól.

Ám Vencellin és nemzetsége bajor-német eredetű volt, anyai ágon alkalmasint szláv, lengyel s ez eredet nyomot hagyott a környék településneveiben is.

Velény maga Vencellin személynevek rövidült, - szerintem magyar ajkon képzett, - becézett neve.

A szomszéd Lengyelről már volt szó.

Minden bizonnyal az eredeti Velény nevű birtoktest része volt a mai Gerde területe is, mely a középkorban inkább Gerede¹⁶⁸.

Kiss L.¹⁶⁹ bizonytalan eredetűnek tartja a nevet, de odáig eljut, hogy a név jelentése: Gerdé s a „talán” itt szóba jöhető régi magyar Gerd személynév. végső forrásaként a szb. - helységnevé. R. Grd személynév jöhet számításba. „De arra is gondolhatunk, hogy a m. Gerde

¹⁵⁹ Cs. II. 502

¹⁶⁰ u.o.

¹⁶¹ 35 l.

¹⁶² ÁU. VIII. 45.

¹⁶³ D1. 67705 és Gy.I.306.

¹⁶⁴ TESz.II.681.1.

¹⁶⁵ 1332: v. Keurusol, D1. 67706.

¹⁶⁶ 1319:...de Keurus / A. I.502./terra mon.-i de Keurus / A.III.56.

¹⁶⁷ Dun.Napló, 1973.I.18-i szám: „Séd”

¹⁶⁸ 1216/550: Guerdei; V.Reg.242; 1234: v. Gerezey, D1.67677; 1256:Guerezey, D1.67678 stb.

¹⁶⁹ 227. l.

helységnév. előzménye egy m. R. Gerde személynév volt s ez utóbbi a szb. -helységnév R. Gerde személynév. átvétele.”

Hasonló következtetésre jut a Vas megyei Geregye településnévvel kapcsolatban is.

Ám a baranyai Gerde a középkorban mai telephelyétől jóval nyugatabbra, az Acsota és Füzesd víz összefolyásánál, mocsaras tájból kiemelkedő kis háton feküdt, ahol révhely is volt. Itt templom is állt.(ma Pusztagerde)

A felismert mecsekalji települési rend értelmében, Gyeücs vezér települési helyétől délre, azaz időrendben később, a Drávaig terjedő őserdőség keleti peremén, a varsány törzsbeliectől délkeletre, Velénytől nyugatra, de Mecskétől, Telektől északra, azaz Vencellint követően, de Miskát (Micske) megelőzően, azaz kb. 1020-30 körül települt. Ez időből okleveles adatokkal nem rendelkezünk.

Telepítője minden bizonnyal Vencellin nemzetségének egy tagja.

Ám Gerd, Gerde nevű tagja sem a Ják nemzetségnek, sem a gerdei nemességnek, – kik közül több százat névleg ismerünk – nem volt. A Vas megyei Geregeh-Geregye birtokosait azonban ismerjük, a Ják nembeli Szelesteiek és egerszegi Kemények családjából valók rendelkeznek felette a XV. században¹⁷⁰ kiknek oldalági őse között 1218 és 1316 között Gergely nevűek előfordulnak.

Szerepel Gergely nevű a baranyai Gerde lakói közt is, pl. 1308-ban¹⁷¹.

Ha ezek a későn élők nem is lehettek a névadók, látjuk, hogy a név a nemzetségben használatos volt.

Ugyanakkor Kálmán Béla szerint¹⁷² a Gergely becézett rövidült -d képzős alakja a Gerd.

Így én e színmagyar települési területen a magyarban igen szeretett Gergely, Gergő névből képzettnek érzem a Gerde helynevet is.

Számos adat valószínűsíti egyébként, hogy a gerdeiek a Vencellintől leszármazott nemzetség tagjai voltak.

Amikor a gerdeiekről az első oklevél előbukkan, 1216-ban¹⁷³ az első személynév: Márton. Ez volt a neve a Ják nemzetség máig híres törzsmonostora alapítójának is.

Másodiknak, 1232-ben a Jakab név tűnik fel¹⁷⁴. Mint tudjuk ez a Ják nemzetség alapítója neve is.

Nevezett Jakab atyja Pósa¹⁷⁵. E név is igen korán szerepel már Ják nemzetség genealógiájában, s Pósa (Vas megyében) is egy ily nevű őstől kapta nevét.

1235-ben aztán oklevélben feltűnik a nemzetségalapító Vencellin latinos végezetű neve is a gerdei nemesek egyikének személynévéként: Venceslaus. Őt öli meg Jakab egyik szolgája, Pál, állítólag gazdája utasítására.

1234-ben Jakab földet vesz Gerde környékével szoros települési kapcsolatban álló Bögörön. Az eladásnál szereplő Chama és Sebe, valamint Uz és Lőrinc neve jellegzetes névként szerepel a Vas megyei Ják nembeliéknél is, s okleveles adatokból tudjuk, hogy a bögöri Chama és Lőrinc is Ják nemzetségbeli¹⁷⁶. 1292-ben Gerdén is szerepel az Uz személynév¹⁷⁷.

¹⁷⁰ Poss. Geregeh, H.V. 293,1469 Geregye:H.IV.429,1478

¹⁷¹ DL.67684

¹⁷² A nevek világa 64 l.

¹⁷³ VR. 242 § 221 l.

¹⁷⁴ 1232: Jacobus.. Som. m.-i llt.

¹⁷⁵ Posa; u.o.

¹⁷⁶ Gy. I. 270. 290 és 305.

¹⁷⁷ Gy. I. 305.

Gerde délnyugaton Mecskével határos. Ennek neve 1332-ben még Mekche¹⁷⁸. Itt egykor a kovázdai vár jobbágysai is birtokoltak. A Ják nemzetség Rába jobboldali ága birtokaival szintén Miske szomszédos, s 1272-ben ez is „Miske”¹⁷⁹.

Mindkettőnek neve összevethető Velény unokája „Misca” nevével.

S e baranyai Mecskén még 1431-ben is feltűnik a Magyarországon a nemzetségből először szereplő Vencellin neve az egyik ez időben élő nemes ‘Venzeslaus’ nevében¹⁸⁰. Nevezettnek Gerdén is volt birtokrésze¹⁸¹. Mindezek alapján alig lehet kétséges, hogy a gerdei nemesek Vencellin leszármazottjai közül kerültek ki.

*

Meg kell vizsgálnunk Velény közvetlen környezetének település viszonyait is.

Mint mondtam, Gerde területe eredetileg valószínűleg beletartozott a Velénynek ajándékozott szállásföldbe.

E mellett szól az is, hogy nem a mai Velény, hanem Gerde határos Gyeücsa fejedelem egykori szállásterületével, melyen ő már a nyugati keresztény térítés első lendületében a Sanct Gallenből érkezett térítő szerzetesek ösztönzésére a 970-es években Szent Gál tiszteletére egyházat építtetett.

Az ehhez csatlakozó, mai Szentkirály nevű föld Gyeücsa fia, Baja > Vajk > István viselte s csak I. István kanonizálása után kaphatta mai Szentkirály nevét.

Ez utóbbinak hagyományos területe már részben a mai Velénnyel, részben az ebből kiszakadt Gerde, Varjas és Lengyel területével határos.

A szentkirályi településnek vizet adó bővizű forrásfő neve: Sitfő arra utal, hogy István fejedelem édesanyja nemzetsége türk szolgánépe által megült földet vett birtokba.

Minden bizonnyal ugyancsak a Keszi-törzsi vezető réteghez, de nem a vezéri nemzetséghez tartozott az a Bülcső és Bagata is, kik Velény keleti szomszédságában birtokoltak s kiknek megtelepedése Velény birtokba-iktatását megelőzte.

Az itt megülő Bülcső nem azonos Kál fia Bulcsuval, ki Tormás herceggel Bizáncban járt.

*

Bagatán túl, tovább keletre ma Zók¹⁸² község található.

Győrffy tévesen történeti előzményként ide sorolja az Ozold nevet¹⁸³, Kiss L.: ez alapon a szerb-horvát Ozorból vezeti le a község néveredetét körülményes, többszörös hangzóváltozások feltételezésével és elfogadásával¹⁸⁴. Ám Zók neve ótörök eredetű.

Előzménye nyilván a Vas megyei Ölbön¹⁸⁵ lakó, a Vencellin leszármazó Ják nemzetség két tagjánál is szereplő Zoch, Zoch (olv.: Zok) türk személynév.

¹⁷⁸ DL. 66705.

¹⁷⁹ 1272: Mixe; H.IV.51

¹⁸⁰ 1431: Venzeslaus filius Michelis de Mekche

¹⁸¹ H. IV. 297

¹⁸² 1857-ben: Zoók

¹⁸³ Gy.I.409STR.II.474.

¹⁸⁴ i.m. 721 1

¹⁸⁵ Il bey = a nép bégje

Természetesen nem az említett Ják nembeli Zoch és Zoch a baranyai Zoók névadója, hisz a nevezett Ják nembeliek a XIII. században éltek¹⁸⁶, míg a baranyai Zók ennél lényegesen korábbi, kb. a XI. század közepén létrejött és nevet vett település.

Erre utal a pusztaszemélynévi eredet, a környezet települési rendje, viszont keletkezési ideje korábbra nem tehető az ikertelepülés hiánya miatt.

A Ják nemzetség említett Zók nevű tagjai alkalmasint a baranyai település részbeni birtoklása, esetleg a birtoklás igénye miatt vehették fel a nevet.

A birtok eredetileg nyilván a Keszi törzs birtokállományához tartozott s nevét az ótörök nyelvű vezetőréteg egyik tagjától vette.

Mivel Zók határos Pázdánnyal felmerülhetne a gondolat, hogy a Hont-Pázmány nemzetség egyik XI. században élő tagja volt a birtokló és névadó. Ám a Zók személynév. a Hont-Pázmány nemzetség több, mint 200 ismert tagjánál egyszer sem fordul elő, így nem valószínű, hogy a korábbi ősök viselték e nevet.

1410-ben Zók 'Zokk' néven a „Kys-Azzonfalwa-i” Pál fiai: István és Györgyösktől örökölt birtoka¹⁸⁷.

Zók és Velény déli határosa Baksa.

E községet 'terra Boxa és magna villa Baxa' néven 1247-ben említik először írásaink¹⁸⁸.

Vele kapcsolatban elsőnek azt említjük meg, hogy a Vas megyei Ják nemzetség Rábajobbparti főágának egyik tagját éppen e tájt¹⁸⁹ nevezik Baksának.

A terület egyik részét bizonyos Geemruk, Bheled és nemzetsége örökölte. Bheled – nyilván a király szolgálatában – 1234 előtt orosz fogságba esett s kiváltása céljából fivére eladta Baksa egy részét.

Ezzel kapcsolatban csak annyit állapítsunk meg, hogy Beled Vas megyében is van s ez már 1221 előtt a Jákmonostori főág birtoka (Ják nemzetség)¹⁹⁰

Baksa egy másik része kovázdi várbirtok, s 1276-ban határt járnak elkülönítésével kapcsolatban¹⁹¹. További rész, mely egykor szintén várföld lehetett, ugyanekkor Németi nembeli Lénárd ispán fiaié: Domokos, Lénárd és Pál birtokolja.

Később ez északi részt Németi nembeli Baksai Arnold és fiai birtokolták¹⁹².

A Németi nemzetség szerepére még rövidesen visszatérünk!

*

Baksa határában ma délkeleten még Rádfa nevű lakott-hely is található. Csánki¹⁹³ Radfalwa néven 1475-ből hozza róla az első adatot, majd közli, hogy ezt 1489-ben, mint volt Bakonyai birtokot Pázmán mellett fekvőként sorolják fel¹⁹⁴

E település neve logikailag nehezen hozható összefüggésbe Vencellin fia 'Rádi' személyével, mert bár Velény szomszédosa, de a -falva, -falu összetételű helynevek a XIII. század előtti időre nehezen datálhatók.

¹⁸⁶ ÁU.IX.537/8

¹⁸⁷ 1410:Zs.7974 okl.

¹⁸⁸ Gy. I. 277

¹⁸⁹ 1270-73,F.VII./3.73

¹⁹⁰ Kar.II.263 stb.

¹⁹¹ ÁU.XII.186-

¹⁹² 1283,1285,1320

¹⁹³ II.518

¹⁹⁴ DL.19603

Ám, ha meggondoljuk, hogy a Gyüdi-hegyektől délre, a Dráva síkján fekvő Rádfalva szomszédságában 1077-ben egy Dráva nevű birtokot adományozott Szent László király a pécsváradi monostornak s e birtok határa érintkezett Rad tarlójával (Radtorloua, Radatorla) s érintette Radó hídját¹⁹⁵ (pontem Radonis) továbbá, ha figyelembe vesszük, hogy Radó, I. András király nádora 1057-ben birtokos volt Baranyában, mégpedig olyannyira, hogy a Dráván-túli Szentmihályon egyházat épített (ma Donji Miholac) melyet a pécsi Szent Péter egyháznak adományozott, úgy joggal tételezhetjük fel, hogy az okleveleinkben 1346-ban Raad néven (in Helkuz) feltűnő birtok ezen Rádtól vette nevét.

Igaz, hogy ugyanez a település már 1342-ben Raadfalva néven is szerepel¹⁹⁶, de 1900-ban ismét csak Rád néven ismerik, hogy 1967-ben¹⁹⁷ újból Rádfalva legyen¹⁹⁸ s ma is ez a neve.

Így nyilvánvaló, hogy a - falva ez esetben nem korhatározó, hanem csak a kor névadási divatjának kifejezője s a Rádfalva a XIII.-XIV. században divatba jött összetett nevek analógiájára a puszta személynévi Rádból képzett név.

Így logikusan feltételezhető, hogy a mai Rádfalva a bővizű Hegyódó-víz alsó folyása mellett fekvő mai Rádfalva pedig (Baksa határában) az egykori nyári szállás volt s mindkettő Velény fia Urad nevének hordozója volt, azé az Oradé, ki Uradi -- Arad vár ispánjaként Arad megyének is nevet adott s ki később Radu -- Radó rövidült becenevén nádorként szolgálta uralkodóját, I. András királyt.

Hogy Radó bádor Vencellin fia volt, ezt a XVIII. században író kiváló történet írónk is kihangsúlyozza, Katona István ugyanis¹⁹⁹ felfigyel arra, hogy Radó nádor első somogyi birtokadományozásakor azokat a birtokokat adja át, melyeket örökségképp Vencellintől kapott s melyekkel őt István király jutalmazta, midőn a csatában Koppány somogyi vezért (Cupam) megölte.

Radó elévülhetetlen érdemei közé tartozik, - s erre ő 1057-i adománylevelében hivatkozik is - , hogy a szentkoronának súlyos harcok árán szerezte vissza a Szerémséget s a Száva mellett épült Szt. Demeter monostorának ő a patrónusa s hogy később ő ide is óhajtt temetkezni.

Rad szállásaival kapcsolatban az utolsó momentum, amire fel kell hívnom a figyelmet: a mai Rádfa és Rádfalva észak-déli elhelyezkedésű egykori téli-nyári ikerszállás s így nyilvánvaló, hogy még Szent István király egyházszervező munkája befejezése előtt létesült, abban az időben, midőn a nagyvátyi és baranyavári főesperesség még nem osztotta észak-déli vonallal kelet-nyugati részre a megyét.

Nem is Rádi fia Miska ikerszállása, mely már kelet-nyugati elhelyezkedésű, tudniillik a két Mecske s ilyen elrendezésű már Gerede- Gersd, Füzesd-Füzesd, Görcsöny- Görcsöny is.

*

A Velénnyel határos községek közül nem tárgyaltuk még Tésenyt, melynek dél felé enyhén lejtő, fennsíkon fekvő földje észak-keleten érintkezik Velény területével, míg határa északon meredeken esik le a Körös folyó völgyére.

Északnyugaton Körös puszta határolja, hol egykor a Negol nemzetség családi monostora állt, nyugaton Kisasszonyfa területe képezi a határt, délnyugaton Ózd község (ma Ózdfalu), míg délen Bogád, Egerszeg és Tengeri(n).

¹⁹⁵ Gy.I.371

¹⁹⁶ A.IV.218

¹⁹⁷ Hnt.647 l.

¹⁹⁸ Hnt.537 l.

¹⁹⁹ Hist. Crit.I.129 1

Tésény első, említése Tesen néven 1330-ból ismeretes²⁰⁰ 1475-ben neve Thesen, 1478-ban már két falu van, Nagy- és Kis Tésény (Naugh Thesen), majd 1493-ban Thessen a település neve²⁰¹. Lipszki és egyes XIX. századi térképek Tessény néven ismerik, ma ismét Tésény.

A falu nevét Kiss L:(tévesen!) szláv eredetűnek tartja s a nevet magyar névadással a R. cseh Tésen személynévből származtatja.

Ám faluközelbe, az új korban is még néptartó(ma szántó!) Kistéseny-től északnyugatra Besenyő dülönév ismerete, ami arra utal, hogy a középkorban itt török nyelvű besenyők laktak.

Ez elég jellemző az Árpádok egykori családi birtokaira. Ezt a harcias, katonáskodó néptörédeket szívesen használták fel uralmuk támogatására, hatalmi, nemzetvédelmi törekvéseik céljaira. Ugyanakkor szolgálataik fejében jelentős kiváltságokkal is jutalmazták őket.

Igen ésszerű, ha az Árpádok István-kori seregvezére, Vencellin .. Velény szálláshelyei közelében is keressük - s többnyire meg is találjuk - a besenyők településeit.

Láttuk már, hogy Somogyvár, a Balaton-fenéki fontos átkelő, a Sió mocsár átkelője mellett is letelepültek a besenyők, mindezen helyeken az Árpádok fontos őrhelyei is kialakultak, ugyanakkor Velény szálláshelyeit is feltételezhetjük e pontokon.

De a Vas megyei Velemtől 9 km-re délkeletre szintén volt a középkorban besenyő település²⁰². Azonkívül a Ják nemzetség központi szállásföldjén, Bel-Ják szomszédságában már 1221-ben említik a Besenyőgyümölcs²⁰³ nevű határpontot (sajátságos, hogy a baranyai Tésény határában még ma is Gümöcsösnek neveznek egy területet Boja közelében!), a Tazar 'villa'-t, mely azonban 1278-ban Thez aar.²⁰⁴, s így Tésény nevével is összevethető.

Azt is említettük, hogy a már bemutatott pest megyei szállás együttesben Vencellin fia Rád és Ócsától délkeletre, Sári határában Nagy- és Kis-Besenyő nevű puszták találhatók.

Sárit, akár Baranyában, Saroltu szállásföldjeként tekinthetjük.

Fel kell figyelniük azonban arra is, hogy Heves megyei Sarud²⁰⁵ szomszédságában, már Borsod megyéhez tartozó területen feküdt Velin község is a középkorban²⁰⁶, ugyanakkor a besenyők szintén a szomszédban szállásoltak.(Ma Besenyőtelek, első említése 1278-ban.)

A besenyők török nyelven beszéltek, így az általuk lakott Tésény nevét is elsősorban a türk nyelvekből kell megfejtenünk. Ótörök nyelven tisi = asszony.

Az -n birtokosra utaló képző²⁰⁷. A tisin tehát = asszonyé. Mivel a közelben Gyeücsa fejedelem szállásolt, feltehetően itt is Saroltu 'fejedelem asszonyé'.

Sajátságos, hogy a Besenyő dülő Kistésen szomszédja, azaz Kisasszonyé.

Még meglepőbb, hogy Tésénytől nyugatra ma is Kisasszonyfalva = Kisasszonyfa áll. Miért? Mert az asszony ugyanolyan kettős elnevezés, mint az unos-untig példaként felhozott Ács-Teszér. Csakhogy itt türkalán név párról van szó.

Tésényről egyébként biztosan tudhatjuk, hogy X. századi település, mert ikerszállása a Dráva mentén fekszik, azaz az ikerszállás István király egyházrendezése előtti időben keletkezett.

Az ikertelepülés: Tésenfa²⁰⁸.

²⁰⁰ A.II.473.

²⁰¹ Cs.II.530

²⁰² ma Besenyő p.Apáti és Seregélyháza között,1479, Besenew.Cs.II.737.

²⁰³ Beseneu gumulc,H.VI.16

²⁰⁴ ÁU.IX.198

²⁰⁵ 1332/6:Sarould, pp.tiz jz.

²⁰⁶ 1330 Gy.I.816

²⁰⁷ Gabain:193

²⁰⁸ 1346:P.seu v.Tesenfolwa in Belkuz A.IV.642

Téseny határáról meg más lényeges mondanivalónk is van. A falu határának északi részén egy halmot Merse király várának nevez a nép. Illetve nevezte, mert a halmot az utóbbi évtizedben elegyengették, a mélyszántás pedig az innen előkerült köveket szétteregette.

Korábban ellenben számos kincskereső ásta meg a helyet, sőt az itteni gödör remetelakul is szolgált egykor.

A körös folyó síkjára lejtő domb tövében még ma is látható a beomlott Merse-kút.

Merse 'király'?

A Merse név az országban több helyütt, egymástól nagy távolságban előjön. Ez arra utal, hogy nevezett nagy vagyónú, a főurak rendjébe tartozó személy volt.

Valószínűleg azonosítható a Krónikáinkban is szereplő Mersével²⁰⁹, ki Gergely nemzetiségével együtt francia („Francia est”) s (Guillermi) vérrokonságából származó jövevény, gróf.

Valószínűleg István király, vagy még korábban, Géza fejedelem szolgálatában katonai érdemeket szerzett s ezért jutalmazták számos birtokkal.

Valószínűleg e Merse leszármazottja a később jelentős szerepű felvidéki Szinyei-Merse család is.

Hogy valami köze volt a Mersének a „király” fogalomhoz, ez valószínű, mert a Borsod megyei Mercse tőszomszédja is Királd!²¹⁰

Azt, hogy a baranyai és borsodi Merse azonos személy, a településkép hasonlósága mutatja. Mindkét helyen Merse szomszédságában Németi és Ózd szerepel, azonkívül Vencellin helyett fia Ura²¹¹ Urai nevű települése és Boja-Buja-Bolyok településnév, valamint az Istvánt helyettesítő Csépán bizonyít az azonosság mellett.

Közvetve bizonyító, hogy a baranyai Mecske (Vencellin unokája szállása) ikertelepülése mellett Várkony és Hetény van, ugyanígy itt Borsodban is megtalálható Mercse szomszédságában Várkony²¹² és Hetény.

Vas megyében is megült Merse, annak legkeletibb peremén, a Marcal folyó partján és átkelőjénél. (Baranyában a Körös nevét birtokolta.) S az itt előjövő földrajzi nevek a Zala megyei Mercsedíhez vezetnek bennünket (ma dűlőnév Vaspor határában), melynek szomszédja Velence.

Ez a Mercsedí ugyanúgy -di képzős származéka a Mersenek, ahogy az Arad vár előzménye, az Urodi származéka az Ura személynévnek, mely viszont Vencellin fia személyneve.

Hogy a Mercsedí mellett feltűnő Velence helynév a Koppány dűlőnév, a Németi földrajzi név (Németi-hegy) és a Csolt-ar...Csat-ar nemzeti zarándokhely szomszédsága bizonyítja.... És Sári újból Gyeücsa neje, a fejedelemnő szállásföldjét jelentheti.

*

A Gerdeiekkal kapcsolatban említettem már, hogy írásainkból kiderül: a Ják nemzetség egye tagjai Baranyában is birtokoltak, illetve votak Ják nembeliek, kik baranyai birtokosok voltak.

Így például 1211 előtt a Váty parochiabeli Alma birtok a Ják nemzetség tagjaié. (Ma Almamellék része²¹³.)

Természetes is ez, hisz a szomszédban feküdt Tühüt(üm), a honfoglaló ős Tüttös nevű birtoka²¹⁴, így ismét a Keszi törzs vezéri családja egyik részirtokosa eladományozásáról ve-

²⁰⁹ SRH.298 1.

²¹⁰ 1246/437: Cirald;H.Okl.14;1293:P.Kyrald, H.VIII.320.

²¹¹ Ma Uraj,1366:Kyursay,Vay lt.Ila IV.158 1.

²¹² 1263:in Warkun, ÁU.XI.498, ma Ózddal egyesítve

²¹³ Gy. I. 270

szünk tudomást. I. István többnyire az anyai ág birtokaiból jutalmazta Vencellint és nemzetségét.

Az Almás folyónév jellemző a Tühütüm nemzetségre, hisz az erdőelvi földön szerzett honfoglaláskori birtokot is Almásnak elnevezett folyó öntözte.

1211-ben Csama, Lőrinc, Pál és Benkő (Chama, Benqua) osztozik az örökölt Ják nemzetségi birtokon s Alma az utóbbiak birtokába jut²¹⁵.

Csama úgy látszik ugyanakkor Bügöür (Bugur) birtokot kapta, mert amikor magtalanul elhalt, az a birtok Sebere, majd ennek 1234-ben bekövetkezett halálakor fiaira szállt²¹⁶.

Voltak azonban Baranyában más birtokok is, melyen Ják nemzetségbéliek éltek, laktak, s ezt kellő indokkal állíthatjuk, holott írásos bizonyítékaink erre nincsenek.

Ugyanis írások hiányában bizonyítanak a földrajzi nevek, melyek nemcsak nyelvészeti, hanem történeti kútforrások is számunkra.

Katádfán ma is él egy Mankucs nevű földrajzi név, mely egy darab szántóföldet jelez, s közvetlenül e mellett Ják nevű rét található.

A száz év előtti néphagyomány²¹⁷ úgy tudja, azért hívták így, mert „legelsőbb egy Jákó nevű ember rétje volt”. Namármost a Ják nemzetség (Krónikáinkban: Iako) őse és névadója legkésőbb a XII. században élt, de a név használatos a XIII-XIV. században is nemzetségtagok közt, de Mankucs név csak a Ják nemzetség egyetlen ágában fordul elő, még pedig a Rába jobb parti ág Gétyei alágában²¹⁸.

Ebből az ágból származó Beke fia János és Mankucs (Monkus), valamint az Ölbei alág Lőrinc nevű tagja, ki Zooch unokája a Rába jobb parti ág Sitkei alága egyik, István nevű tagjának zálogosítja el Vas megyei és Zala megyei birtokát²¹⁹.

Ugyanakkor itt Baranyában feltűnik a Mankucs név a Ják társágában²²⁰, s Sitkei nevű település szomszédságában²²¹. S éppen Katádfán, holott a Vas megyei Monkucs is Katafa vasi falu környékén állt.

Jakoháza Dencsháza 17 évi határjárásában Jákháza néven szerepel²²², s a tanúvallomások szerint nem a mai Ják réten, hanem nyugatabbra az erdő alján.

*

Ismétlten kitértünk már a tényre, hogy Vencellin bajor-német származású volt.

Ezért Vencellin leszármazottjainak, nemzetségének kutatása szempontjából különös jelentősége van a 'Németi', azaz a német népnévből -i-vel képzett településneveknek.

Nem óhajtok kortörténeti vitákba bonyolódni, de Kristó megállapításai ellenére²²³ valom, hogy a Németi helynevek Baranyában X-XI. századi eredetűek.

Azt már több ízben láttuk, hogy pl. Pest-, Zala-, Veszprém megyében, hogy egyes Németi település nevek valamilyen kapcsolatban állanak Vencellin, illetve leszármazottjai településével, ezért feltétlenül tisztáznunk kell, hogy a középkori Baranyában feltűnő legalább három

²¹⁴ 1183: Teutes, H.I.1.

²¹⁵ DL. 67,677: Gy. I. 290.

²¹⁶ Gy. I. 290.

²¹⁷ 1864: Pest hnt.

²¹⁸ dr. Karácsonyi J. II.

²¹⁹ 1345: Za. I. 426.

²²⁰ 1480: Jakohaza, Cs. II. 493 l.

²²¹ 1330: Sychk, A. II. 473; 1453: P. Sythke, a somogyi határon feküdt: Cs. II. 522.

²²² Metales, P. Á. Lt.

²²³ Kristó, 1976. Szempontok.. 50-65

Németi nevű lakott hely kapcsolatban van-e Vencellin nemzetségének megülésével s ha igen, milyen összefüggések mutathatók ki?

Ahogy Veszprém megyében a Géza fejedelem által alapított Szentgál nevű település közvetlen szomszédosa Németi, úgy ez Baranyában is így van.

Egy Németi nevű település a mecsekalji, honfoglalás kori, majd X-XI századi települések következtetéses rendjébe illeszkedve Géza fejedelem Szentgál nevű szállásföldje mellett, sőt minden valószínűség szerint magán e szállásföldön, ennek az Okor vize által elválasztott, illetve a víz által egybefogott kétparti szállás nyugati részében, az Okor jobb parti hídfőjében keletkezett. S ez arra utal, hogy e Németi, bár Gyeücsa fejedelem szállásfoglalása után, de minden bizonnyal még az ő életében, sőt az ő adománya révén, de feltétlenül I. István országrendező tevékenysége előtt keletkezett, hisz ősi ikerszállása messze délen, a Dráva mellett, sőt azon túl, a mai Eszéktől keletre található.

Viszont úgy látszik, Szent István egyházszervezetet kiépítő intézkedései után létesült a harmadik Németi, mely Szalta fejedelem egykori szállásföldjének peremén létesült s északról Pogány-Varsánnyal, illetve Udvard-Szelessel határos.

(A Szentgál melletti Németi szintén Varsánnyal határos!)

Ennek települése ugyanis már a Vatyí-, illetve Baranyavári esperesség határainak kijelölése után történt, akárcsak a két Mecske, Gerede és Geresd, a két Görzsöny, két Füzesd, két Enyezt stb. települése.

Ez az István király országrendező koncepciójához igazodó települési rend arra utal, hogy az a „német”, ki Németi névadója, az országalapító király közvetlen munkatársai közé tartozott.

Kire gondoljunk tehát, nyilván elsősorban a Koppány elleni harc vezérére, Vencellinre.

Az a Németi, mely a Gyeücsa által kialakított Szentgál nevű szállásföld nyugati felén kialakult a középkorban, a mai Szentgál területén, a mai községtől kissé délnyugatra feküdt, a középkori Teleki déli szomszédosa volt, mely Szent Dénes tiszteletére épített templomot²²⁴

Németiben viszont Szent Jakab egyház épült, melyről tudjuk, hogy a pápai tizedszedések idején(1332-35) már állott.

Németi templomának védőszentje tehát ugyanaz, mint a Ják nemzetség monostorépítő falvában, Jákon a plébánia-templomé²²⁵.

Írásos adatot azonban nem tudunk felmutatni arra vonatkozóan, hogy ki volt e Németi birtokosa.

De nézzük a Németiből származó Németi nembeliek sorát.(„de Nempti, Nempty”)

Írásaink a Németi nemzetségből elsőnek Németi Endre valkói ispánt említik 1240-ből²²⁶ kinek veje Büken.

Mivel Bökényföldre a középkorban a mai Gerde határában volt²²⁷, a Gerdébe beolvadt Rugásd területén, hihető, hogy Bökény is innen származott.

A Németi nembeli Leonardról már volt szó, ki 1276 előtt kapta a kovázdi vár Baksai-ak²²⁸. Ugyancsak említettük, hogy a Baksán birtokolt a Németi nembeli Baksai Arnold, majd fiai²²⁹.

²²⁴ Gy.I.384

²²⁵ Bar.Ht.I.1971.Timár Gy:Profán,12 1

²²⁶ Hendre, de gen. Nemty, com. de Wlco,DI.222.

²²⁷ 1466:Pr.Bewkenfelde.Cs.II.475

²²⁸ Gy.I.348

²²⁹ 1283.Ornoulth de Boxa, Gy.I.277

Úgy látszik a Valkó vármegye területén egykor állt kovázdi várispánság a tatárjárás idején, vagy közvetlen azután romlásnak indult, mert a Németi nemzetségbeliek egyre-másra szerzik meg a várispánság baranyai birtokait.

Így István fiai, Balázs és Ugod 1266 előtt adománylevelet szerzett a vár Misleny nevű földjére, Ambrus pedig már 1244-ben megkapta a vár Vajszló nevű földjét, melyért ő és utódai azután évszázadon keresztül pereskedtek.

És itt meg kell állnunk, mert nevezett Ambrus fia Jakab az első, kiről okleveles adatok révén tudjuk, hogy a Gyeücsa fejedelem által szervezett Szentgál nevű szállásföldön birtokolt s később a Németi nemzetségbeli Németi itt lakó tagjai magukat nem egyszer Szentgáliaknak is nevezik.

Szentgál birtokába feltétlenül 1292 előtt jutott a nemzetség, mert Ambrus fia Jakab 1292-ben már innen kiindulva a szomszéd Füzesden hatalmaskodik²³⁰.

Vajon kitől és mikor kapta a Szentgáli család az egykori fejedelmi birtokot?

IV. Béla király 1244-ben kelt egyik oklevele²³¹ részletesen megemlékezik arról, hogy a tatár invázió idején a Németi nemzetség két tagja a Dalmáciáig menekülő királynak jelentős szolgáltatásokat tett. A tatárok visszavonulása idején kialakult utóharcokban pedig Obuzk Jakab comes meghalt, fivére Ambrus comes pedig ugyancsak szinte halálosan megsebesült.

Ezért, áldozatos szolgálataik jutalmául adta a király azután 1244-ben a kovázdi Vajszló, nevű földjét a súlyos sebeiből felgyógyult Németi nembeli Ambrus ispánnak.

Mivel az adományozó levélből az is kiderül, hogy Ambrus és Jakab nevű fivére már ifjú korától sok szolgálatot tett a királynak s a szerencse kedvezőtlen fordulatai közben is hűségesek maradtak, majd a tatár veszedelem idején saját ügyüket is mellőzve kísérték királyukat Dalmáciába, így alig lehet kétséges, hogy már a tatárjárás előtt a Szentgáltól nyugatra fekvő Németiben laktak, s királyuktól Vajszló mellett Szentgál birtoka egy részét is megkapták.

A Szentgáltól nyugatra fekvő Németi papját, Lőrincet az 1332-35-i pápai tizedjegyzékek felváltva hol Németi (Nempti-) hol Szent Jakab-, hol Németbeli Szent Jakab papjának írták²³².

A török térfoglalása után Németi elpusztul. Már az 1542 évi hadiadójegyzékben sem írják össze, bár 1552-ben két papja: Ferenc és Mátyás még adózik.

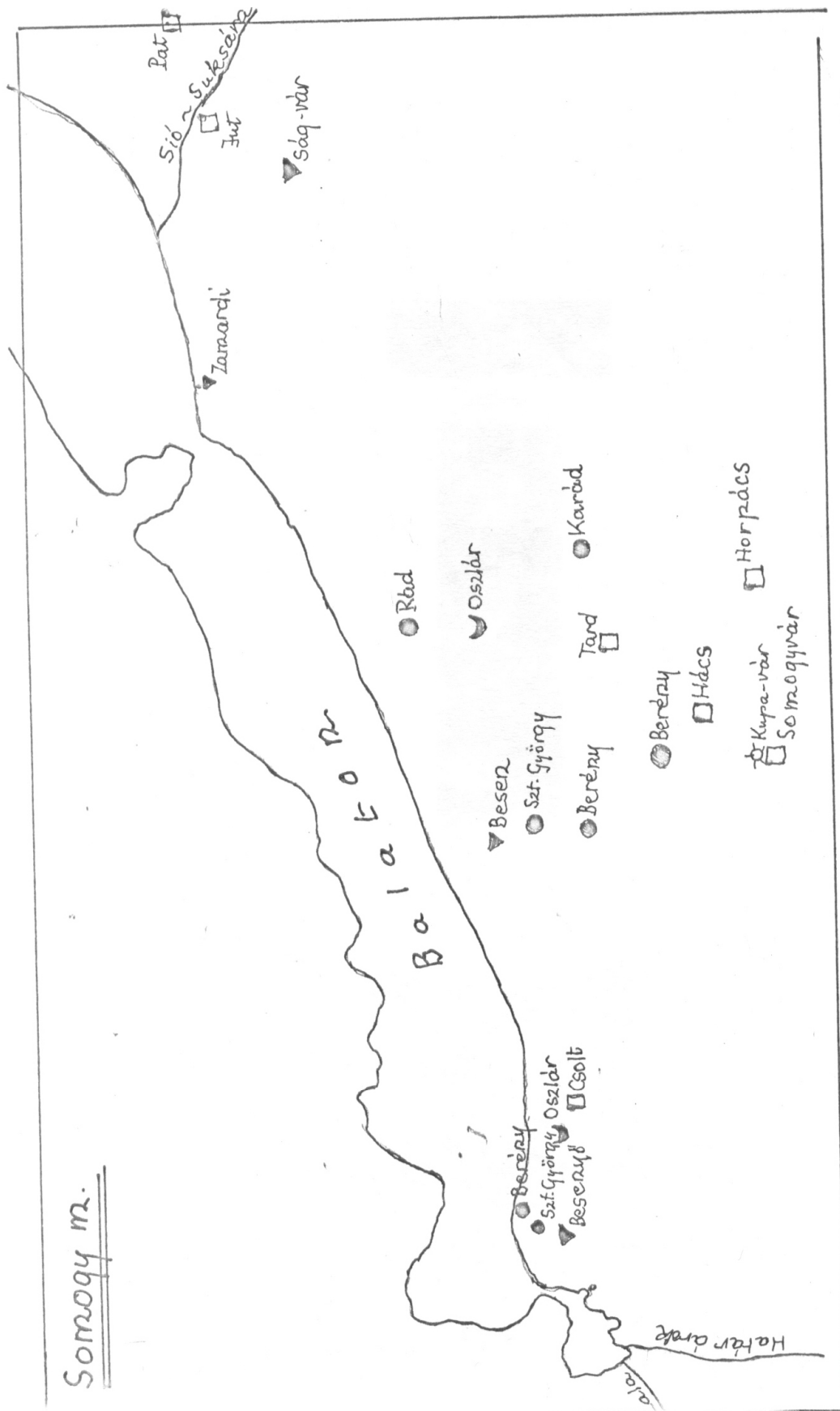
Szentgál, mint település a török uralom idején is tovább él, de birtokosai között már az 1542 évi hadiadójegyzékben sem szerepelnek a Németiek vagy Szentgáliak. Ugyanis ekkori birtokosa a pécsi püspök, Káptalan és Bertalan litterátus.

²³⁰ 12952:c.Jac.f.Ambr.-i de gen. Nemphy, p. Szent Gaal. ÓMO.106-7.Dl.47743,Gy.I.386 stb.

²³¹ ÁU.XI.332

²³² Bar.Ht.i.1971, Timár Gy.: Profán...12 1

Somogy m.

A hand-drawn map of the Pest meqye region. A central river flows from the top left towards the bottom right. Settlements are marked with symbols: circles for towns and squares for smaller villages. The settlements shown are: Ó-Buda, Korda, Kécskút, Csopel, Sörök-sár, Gyalla, Nemedi, Ócsa, Vány, F., Ráda, A., Bugyi, Szt. Kirdaly, Szt. Márton, Besz, Gyala, and Recér. The map is titled 'Pest meqye.' in the top left corner.

Életrajzi adatok

Trinn Zsigmond 1908. augusztus 18-án született Pécsen a Mária utca 35. szám alatti *Angster ház*-ban, negyedik gyermekként.

Édesapja dr. Trinn Miklós, törvényszéki bíró, püspöklaki sváb parasztgazda tanult gyermeke.

Édesanyja Angster Olga, a pécsi Angster Orgonagyár alapítójának, Angster Józsefnek a lánya.

A kis Zsigmond bal lába másfél éves korában Heine-Medin kór következtében lebénult.

1914-ben, hat évesen a család Lourdes-ba vitte a gyógyulás reményében. Hazaérve a mindössze pár hetet Pécsen szolgáló hadisebész, a később a Berliini Sebészeti Klinikát vezető és az urológiai subdisciplinát megteremtő, Lichtenberg Sándor eredményesen megoperálta idegátültetéssel, minek következtében visszanyerte járóképességét.

A csodaszámba menő gyógyulás megnyitotta előtte a tanulás és az aktív élet lehetőségét.

A Pécsi Ciszterci Gimnáziumban érettségizett 1926-ban, tanulmányait a Pécsi Orvostudományi Egyetemen fejezte be 1933-ban.

Egyetemi évei alatt megalapította a Pécsi Egyetemi Atlétikai Club (PEAC) vitorlázó-, turista-, sí- és atlétikai szakosztályát, majd később az egyesület elnökévé választották. Az atlétikai szakosztály 1931-1932-ben az I. osztályú Atlétikai Körviadalon első helyezést ért el, 1935-ben pedig megnyerték az Országos Főiskolai Bajnokságot. Csaplár András neveltje hosszútávfutó világbajnok lett. 1943-ban, mint a Magyar Atlétikai Szövetség délnyugati kerületének elnöke, megszervezte a Pécsi Sportorvosi Intézetet.

Orvosi munkásságát a pécsi Belgyógyászati Klinikán kezdte, ahol hat évig díjtalan gyakornok volt, majd klinikai tanársegéd. Pályafutásának további állomásai: belgyógyász szakorvos, egészségtan tanár, felügyelő iskolaorvos, a pécsi Rendelő Intézetben röntgen szakorvos.

1935-ben a testvérei által kezdeményezett „ZSOLT” vezetéknevre magyarosított.

1939-ben feleségül vette Jankovics Klára egyetemi hallgatót, aki egy lánnyal és egy fiúval ajándékozta meg, utóbbi sajnos csecsemő-korban elhalálozott.

Élete során mindvégig, egészen az 1968-ban bekövetkezett nyugdíjaztatásáig, sőt azon túl is szívügyének tekintette az iskolaorvoslást. Szorgalmazta, hogy a háború után megszüntetett egészségtan oktatás visszakerüljön a tanrendbe. Négy éves *egészségügyi politechnikai osztályt* szervezett, a záróvizsga az *Ifjúsági Vöröskeresztes Parlament* keretében zajlott.

Életét átszötte az ifjúság szeretete, ahogy a pécsi Komarov Gimnázium évkönyvében olvashatjuk: *Az osztály lelke Dr. Zsolt Zsigmond iskolaorvos volt, aki maximális lelkesedéssel, ügybuzgalommal nevelte az osztály valamennyi tagját az egészségügy munkásává.*

Nem hagyhatom ki *Szeretet Himnuszát*, amit egy 13 éves vöröskeresztes diákjának emlékkönyvébe írt:

„Tudod, mi a szeretet?

Láng és bátorság a haza szeretetében

Szépség és költészet, zongító rügyfakadás az ifjak szeretetében

Elhatározás, kemény hűség és szolgálat a házastársak szeretetében

Önzetlenség, megértés, lemondás, segíteni akarás az emberek szeretetében

Irgalmasság, részvét az elesettek, betegek, szegények szeretetében

Helynévkutatás:

Az 1950-es években kezdett érdeklődni a **helynévkutatás** iránt, melyet eleinte magányosan, az elvesző helynevek megmentése érdekében végzett, majd Reuter Camillóval szisztematikusan feltérképezték Baranya megye helység- és dűlőneveit, mely részét képezte később az országosan megszervezett Helységnévtárak kiadásának. 1971-ben már 164 község helynévanyagáról számolhattak be

Vizsgálódásai során kiderült, hogy az ország különböző helyein előforduló helynévcsoportok hasonlóak. Pl. 15 állandóan ismétlődő elnevezés közül legalább hetet, minden településcsoportban meg lehet találni. Az egymástól távolabb eső vidékek honfoglalás kori helyneveinek feltűnő egyezése akkor a legszemléletesebb, ha e rendszereket együtt vizsgáljuk, egymás mellé helyezve a Somogy megyei és a Duna-Dráva zug, vagy a dunapataji, tetétleni, bihari vagy tordai szálláshelyek térképeit.

Ha megfigyeljük az árpád kori településkörnyezetet, akkor a legkülső körön Árpád unokáinak, egy belsőbb körön Árpád fiainak személynévvel foglalt birtokrészt találjuk, a központban logikusan Árpád személynévet keresünk /úgy, ahogy Nyék, Taksony, Keszi, Tarján, Kér stb. honfoglalók szálláshelyein/, de ilyen csak nagyon ritkán fordul elő, mindössze öt esetben.

Zsolt Zsigmond szerint ennek magyarázata az, hogy nem a közismert Árpád névalakot kell keresni, hanem észre kell venni a településrend középpontjában mindenhol fellelhető Pat, vagy az ősi Put, Putu személynévet, mely önmagában, vagy az ar’/úr’ méltóságnévvel jelenik meg. Amikor Pat vezérből Kurszán halála után fejedelem lett, jogosulttá vált a méltóságnévet személynéve előtt viselni, s ez időtől fogva nevezték Úr-Patnak, Ar-Patnak. Ezután már viszonylag kevés foglalta, mint említettem, összesen öt, nevezetesen Fejér megyében és Szolnok közelében Árpá-völgy, Pozsony megyében Árpád-soka, Pécs határában Árpád s végül Biharban, a Körösök mentén Árpád.

Mit jelent az ar’/úr’ szócska? Ótörök, jelentése: legfőbb, szent.

Ismerős ez a szó Úristen, vagy a Teleki- és Székelyudvarhelyi Kódexben ötször olvasható Úr Szent Mihály, sőt Úr-Ar Mihály angyal formájában. A főangyal neve Ar-k-angyal. Okleveleinkben számtalan Gyula, Solt stb. személynévet találunk, de Árpádot soha! Pat-ot ellen-

ben annál többet. A Pilis hegységben, a Rám-szakadék felett a hegyek karéjában található az **Árpád-vár, amit a 18. században még Pád-várnak neveztek.**

Zsolt Zsigmond a helynévkutatás alapján levonható következtetéseit 1962-től kezdte publikálni a Dunántúli Napló c. megyei lapban. 1979-ig 54 cikke jelent meg. 1975-ben kapott engedélyt az ÁRPÁD? című tanulmány magánkiadásban történő megjelentetésére. A könyv akkoriban igen nagy visszhangot keltett, de utánnyomását nem engedélyezték.

További munkái:

? Töhötöm és nemzetsége

1976 Töttös és Marót

1979 Kanizsa Komárom

1980 Velény

A Millecentenáriumra sikerült ismét kiadni az ÁRPÁD?-ot valamint a Kanizsa, és a Komárom című értekezéseit is.

1980. 08.07-én távozott az élők sorából.

Fontosabb kitüntetései:

Vöröskeresztes Munkáért Kitüntetés arany fokozata /1991, posztumusz/

Pécs Városa Millecentenáriumi Emlékérem /1996, posztumusz/

Lényegesebb forrásmunkák:

Dr. Zsolt Njura: Zsolt Zsigmond élete és munkássága. Pécsi Szemle 2005. nyár 114-123 o.

Schmidt Pál: Szeretet, szolgálat, szenvedély. Arcképek a pécsi orvoslás múltjából, Pécs 2012.1. kötet 229-238 o.

Vincze János: Emlékezünk orvosainkra NDP Bp. 2014.19. kötet 209-220 o.